١٦ محرم ١٣٢٦ — سه‌شنبه — ٥ فیورال ١٩٠٨

شورا

ابونه بدلی : سنه‌لك : ٤، آلتی آیلق ٢ روبله ٢٠ کاپك.
« وقت » برلن برگه آلوچیلارغه :
سنه‌لك ٧، آلتی آیلق ٣ روبله ٨٠ کاپك‌در .

آدرس :
Редакція «ШУРО» Оренбургъ — Rédaction du «Chouro» Orenbourg.

اورنبورغده اون بیش کونده بر چققان علمی وادبی مجموعه‌در. نومر ٣

مشهور آدملر واولوغ حادثه‌لر

اوزباك خان .

(٧٤١ — ١٣٤١)

« برکه » خان وفات اولدیغنده، چنگز نظامی بوینچه « دشت قپچاق » حکومتی تختنه منگو تیمر بن توقان بن باتو بن جوجی چیقدی. بونك عصرنده اوردا عسکری قسطنطینیه گه واروب محاربه ایتدی وهلاکو خان اوغلی «ابغا» خان ایله ده صوغشدی (١) .

« منگو تیمر » اسمینه صوغلمش آقچه‌لرده بویله یازلمشدر : « منگوتیمر خان الاعظم ضرب هذا الدرهم فی بلغار ٦٧٣ سنه » ، « العز الدائم والشرف القائم توکل علی الله محرم سنة ٦٧٨ الحمد لله لا اله الا الله وحده لا شریك له » (٢).

(١) ابوالغازی : «منگو تیمر، خان اولدیغی‌صوڭ بلغار مملکتنه واروب ایکیییلدن صوڭ مظفر اولوب، قایتدی » مضموننده بر سوز سویلر . شجرهٔ ترك بیت ١٧٣ . مستفاد الاخبارده: «منگو تیمر ٦٧٧ ده بلغارنی خراب ایتدی دیکان سوز بار» دیور. شیخ مراد افندی : « شول سوزنی مستفاد الاخبار ابو الغازی غه ایاروب آیته‌در، حالبوکه ابوالغازی مرادی بزم بلغارمز دگل بلکه دونای بلغاری ایدی . قسطنطینیه گه منگو تیمر دونای بلغاری آرقلی وارمشیدی ، دیه‌در. مستفاد الاخبارنڭ بلغار پادشاهلرندن صانامش اولدیغی فولاذ تیمر (٩٣ نچی بیت) اوشبو منگو تیمرنك عینی اولوب، اوردا خانلرندن ایدی ، دییوچیلر وار. بلغار خانلرینڭ اسملری جعفر صوڭنده عربی اولان مأثور اسملر اولوب، جوجی بالالرینڭ اسملری همیشه ایسکی عرفلرنچه اولوب کلدیکی ملاحظه ایدلنسه ؛ اوشبو سوزنڭ درست بر سوز اولنه‌چغی کوڭل گه کلور .

(٢) مستفاد الاخبار ج ١ بیت ١٠٠ .

منگو تیمر ٦٧٩ — ١٢٨٠ تاریخنده وفات اولوب، بر طوغمه‌سی اولان تودا منگو بن توقان، خان نصب اولندی. «سرای» ده صوغلمش تنکه‌سنده: «تودامنگو العادل ضرب فی بلد سرای ٦٨١ سنة ستمائة واحدی وثمانین العزة لله ولرسوله» دیه یازلمشدر (١) بو ذات ٦٨٦ — ١٢٨٧ده عزل ایدلندی (٢). بونڭ صوڭنده طوغمه‌سینڭ اوغلی تلابغا بن منگو تیمر بن توقان، خان اولمش ایسه‌ده اوزینه تابع اولان توره‌لردن نوغای بن مغل بن ططر بن جوجی خان طرفندن اوترلدی (٣). تلابغا خان طرفندن روسیه‌گه نظارت ایدر ایچون قویلمش باصقاق (٤) احمد اسمنده بر ذات اولوب قورسکی شهرنده طورر ایدی. تلابغانڭ اوترلوینه اوشبو باصقاق سبب اولدیغی مرویدر. تلابغا صوڭنده بر طوغمه‌سی طقطاغه بن منگو تیمر خان اولدی (٥) ویوقاریده اسمی مذکور اولان نوغای بن مغل بونڭ طرفندن قتل ایدلدی (٦). طقطاغا خان یکرمی اوچ ییل حکومت سوروب ٧١٢–١٣١٢ تاریخنده وفات ایتدی (١). ایر بالاسی اولمادیغی سببندن بویرده ترجمه‌سی یازلنه‌چق اوزبک خان بونڭ اورنینه اوردا حکمداری نصب اولندی.

برکه‌خان ایله اوزبک‌خان آراسنده منگی تیمر، تودامنگو، تلابغا، طقطاغا اسمنده خانلر حکومت سوردیلر بونلرنڭ حکومتلرینڭ مدتی تقریبا قرق‌بیش ییل اولدی

⸻

اوزباک خان

اوزبک خان (٢) اوشبو اورنده اسمی ذکر ایدلمش منگوتیمرخانڭ طغرل (طغرلجا) اسمنده اولان اوغلینڭ بالاسی ایدی. ١٣ یاشنده ایکان وقتنده ٧١٢ — ١٣١٢ تاریخی شهر رمضاننده دشت قپچق حکمداری اولدی. تدبیرلی، عقللی: ترویج اسلامده بی‌نظیر اولوب، بتون دشت خلقی بونڭ تدبیری سایه‌سنده اسلام دینینی محکم صورتده قبول ایتدیلر.

---

(١) مستفاد الاخبار ج ١ بیت ١٠١.

(٢) ابو الفدا ج ٤ بیت ٢٢.

(٣) ابن الوردی ج ٢ بیت ٢٣٦.

(٤) باصقاق، اورداحکومتی طرفندن روسیه‌نی قاراب طورر ایچون مطلق وکیل صفتیله نصب ایدلمکده اولان حاکم عنوانیدر. احمد الخوارزمی باصقاق ماجراسی کارامزین‌ده مفصل صورتده ذکر ایدلمشدر ١٢٨٤ نچی ییل حوادثنده).

(٥) ابن الوردی ج ٢ بیت ٢٣٦.

(٦) ابو الفدا ج ٤ بیت ٤٤.

(٧) طقطاغا خان وفاتنی کارامزین ١٣١٢ نچی ییل حوادثی آراسنده ذکر ایته‌در. همده اوز طرفندن: «ظن غالب بو آدم مجوسی اولوب، اسلام قبول ایتمامشیدی» دیه‌در. کارامزین هرنه قدر ترك ومسلمان قانندن اولان بر خرستیان ایسه‌ده، خرستیانلقده پك محکم وتاریخنی‌ده حکومت تعلیمی بوینچه یازدیغندن بو سوزنده غرابت یوق. غرابت ایسه ابن الوردی سوزنده‌در که دیبور: «مات طقطای ملك القپچق کافرا یعبد الاصنام ...» (ج ٢ بیت ٢٦٢). چنگزخان وبتون اولادی موحد اولدقلرندن طوقطاغو بر یالگزی نه یوزدن صنملرغه عبادت ایتسون! دنیاوی بر غرض اولمادیغنده دینینی کامل آڭلامش بر مسلمان هیچ وقت اوز دینینی ترك ایتماز، اوشنداق موحد اولان بر ذاتده پت پرست اوله‌ماز. بیوك دشت قپچق حکمداری نه غرض ایله موحدلکدن پت پرستلك‌كه دونسون؟ کارامزین ظنی‌ده اصلسزدر. ابن الوردی کندیسی: «طوقطاغونڭ ولیعهد اوغلی پادشاه اولدیغی صوڭ بتون دشت قپچقنی مسلمان ایتمك فکرنده ایدی فقط آتاسندن مقدم وفات ایتدی، پادشاهلق نصیب اولمادی» دیه‌در. مجوسی پادشاه تربیه سنده اوسمش بر اوغل یاشلگنده هیچ بویله بر فکرده اولنه بیلورمی؟ اوشبو فکر آنچق آتاسندن ایشتمش توصیه‌لرگه کوره اولور.

(٢) ابن بطوطه محمد اوزبك دیه تعبیر ایده‌در.

اوزباك خان ، بتون رعیتنه کندیسنی سویدردیکندن ، عدالت وعقل اوزرنده حکومت سوردیکندن بونک عصرنده اوشبو مملکت « اوزباك ایلی » دیه شهرت بولمشدر (١) اوزباك خان عسکری اذربیجان، خراسان طرفلرینه کوب مرتبه‌لرسفر ایدوب ، هلاکو تاراماقلری ایله کوب ماجرالری اولدیغندن اول طرف خلقلری ، دشت قبچاق عسکرنی اوزباك دیه تعبیر ایدرلر ایدی . بوندن صوك اوشبو مناسبت ایله اوزباك اسمی ماوراءالنهر خلقنه ، فرغانه ترکلرینه عمومی بر لقب اولوب قالدی . خلاصه : بخارا طرفنده بو کونگی اوزباکلر دشت قبچاق ترکلری اولوب ، اوزباك خان مناسبتی ایله اوزباك آتالمش قوملردر (٢) .

مصرده اولان ترك حکومتلری دشت قبچاق وایکنچی عبارتله بزم اوشبو مملکتمزدن کتمش آدملر اولدیغندن اوردا حکومتلری ایله هروقت خط یازشوب ، ایلچیلر یورتشوب طورمقلری عادت ایدی . اوزباك خان زماننده هم اوشبو عادت اولکیسی روشنده دوام ایتمشدر . اوزباك خان تختکه چقدیغی وقت تبریك ایدر ایچون مصر حکومتینك ایلچیسی ٧١٣ - ١٣١٣ تاریخنده « سرای » غه کلمش ایدی (٣) .

جوجی خان عائله‌سندن اولان طفاچی قزی طلنباش اسمنده حرمتلو بر قارنداشنی جهازلاب مصر پادشاهی الناصرغه ویردیکندن مصر حاکمی ایله اوزباك آراسنده قارنداشلق اولوب هم بر قدر مدت دوام ایتمشدر .

هلاکو بالالری قولنده اولان « تبریز » و « جدمراغه » شهرلرنی، چنگزخان تقسیمنه کوره اوز حصه‌لرنده ایدیکنی حتی باتوخان زماننده برو جوجی بالالری (اوردا خانلری) دعوا ایلرلر واوشبو سببدن آرالرنك هروقت محاربه‌لر اولوب طورور ایدی . خانلق منصبنه چیقدیغی صوك اوزباك خان هم اوشبو شهرلر حقنده هلاکو بالالرندن ابوسعید بن خدابنده ایله محاربه ایتمشدر (١) .

اوزباك تختکه چیقدیغی وقت « ناؤغورد » حقنده «تویر» کنازی ایله « مسقوا » کنازی آراسنده صوغش دوام ایتمکده ایدی. (٢) اوزباك خاننك حکمدارلغینی تبریک ایتمك هم ده ناوغورد طوغروسنده دشمنی اولان مسقوا کنازندن شکایت ایتمك وبیعت ویرمك ایچون تویر کنازی اولان میخایل « سرای » غه کلدی وطوتاشدن تمام ایکی ییل مدت خان حضورنده طوردی . اوزباك ایسه میخایلنك کنازلکنی تصدیق ایدوب یرلیغ ویردی وتاتیمر اسمنده عسکر باشلغی قوماندا سینه بر قدر عسکر ویروب میخایلنی « تویر » گه کوندردی (٣) .

کناز میخایل طرفندن ایدلمش شکایتکه بناء مسقوا کنازی غیورغی جواب آلنور ایچون اوردا (سرای) غه چاقرلدی . غیورغی ایسه ناوغورد شهرنی اوزینگ طوغمه‌سی اولان آفاناسی اوزرینه تابشروب اوزباك خان حضرتلری حضورینه کیتدی . غیورغی ، خاننك یاقینلرینه وبیوك توره‌لرگه کوب هدیه‌لر آلوب وارمشیدی، هربر فرصت توشدکچه سوزی اوتارلك آدملرگه میخایل اوستوندن

(١) ابوالغازی . بیت ١٧٥ .
(٢) تلفیق الاثار . ج١ بیت ٥١١ — ٥١٢ .
(٣) ابن خلدون ج ٥ بیت ٤٣١ .

(١) ابن خلدون ج ٥ بیت ٤٣١
(٢) Брокгаузъ и Эфронъ
(٣) بو واقعه‌نی کارامزین ١٣١٥ نچی ییل حوادثی آراسنده سویلامشدر .

هر تورلی شکایتلر ایدر واوزینی الوغ کناز ایدوب تصدیق ایتدرر ایچون یالنوب یالوارر ایدی .

روس بابارلرینڭ ومشهور آدملرینڭ قزلری خانلرنڭ سرایلرنده خدمت ایدرلر وبونلرنڭ بعضیلری خانلرنڭ خاتونلرینه حتی خانلرنڭ اوزلرینه سوزلرینی کچره‌ده آلورلر ایدی. ایشته شویله سوزلری نفوذلی قزلردن اوزبك خان سراینده طوروچی آغافیا اسمنده بر قز ایله معارفه پیدا قیلوب ، شونڭ سببی ایله غیورغی مقصدینه ایرشدی ، اوزبك خان حضرتلری غیورغینی اولوغ کناز ایدرك تصدیق ایتدی . قزنڭ خدمتنه مکافات اولمق ایچونمی یا که باشده اولان شرطلرغه کوره‌می غیورغی سرای قزلری آراسنده قونچاق دیمکله معروف اولان آغافیا (۱) نی نکاحلنوب آلدی . خان حضرتلری قاوغادی اسمنده اولان بر عسکر قوماندەسینه عسکر ویروب غیورغینی «ولادیمیر» شهرینه اوزاتدی و «تۋیر» کنازی میخایلنی اورنندن عزل ایتدی .

میخایل بو خبرنی ایشتدیکنده اوزینڭ عسکرلری ایله اوردادن قایتوب کلوچی غیورغی وآنی اوزاتوب باروچی قاوغادی قافله سینه قارشو چیقوب صوغشرغه باشلادی. قاوغادی صوغش ایچون باروچی دگل، بلکه یالگز خان یرلیغنی حرمتلب ورعیتکه تبلیغ ایدر ایچون گنه وارمقده اولدیغندن، آزلقلری سببندن میخایلگه قارشو طورا آلمادیلر . میخایل ایسه قاوغادینی عسکری ایله، غیورغینی خاتونی آغافیا ایله برلکده اسیر آلدی .

میخایل قاوغادینی حرمتلب وقوناق ایدوب اوردا‌غه اوزاتدی‌هم‌ده اوزبك خان حضرتلری حضورنده اوزینڭ بو طوغروده‌عیبسز ایدیکنی سویلرگه ، بلکه مجرد غیورغینڭ سوز یورتوی سببندن گنه بویله حسرتلر ظاهر اولدیغنی آڭلاتورغه اوتندی .

اوشبو اسیرلك وقتنده غیورغینڭ خاتونی اولان آغافیا کیناتدن وفات اولدی. ایشته بونی

---

(۱) کارامزین وآڭا ایاروب بروقغاوزنڭ «غیورغی اوزبك خانڭ قونچاق اسملی سڭلوسنی چوقندروب آلدی ده خرستیان اولدیغی صوڭ اسمی آغافیاگه آلماشدرلدی» دیه بیان ایتدیکلرندن مرادلری اوشبو قزدر . بونڭ ایسه اوزبک سکلوسی اولمق احتمالی یوقدر .

اوزباکنی خان نصب ایتدرو ایچون اڭ بیوك خدمت ایدنلر ابن خلدون وغیرلرنڭ بیاننه کوره الوغ توره‌لردن قطلق تیمر ایله آتاسی طغرلجا خاتونی بیالون ایدی ، حالبوکه بونلر اسلام دیننه نصرت ویرمکنی شرط ایدوب ، خانلق تختنه اوطورتمشلر وبو طوغروده اوزبکدن عهد آلمشلر ایدی ، حال بویله اولدیغنده مسلمان وبیوك بر حکمدار اوزینڭ قول آستونده طورغان بر خرستیان کنازینه مسلمه اولان سڭلوسینی‌ویره بیلورمی ؟ بوهیچ احتمال اوله‌چق شی دگلدر . بوندن باشقه چنگز فامیلیه‌سی تاآلانقوادن بیرلی اوزلرینه ریغ تخم معناسنده «نیرون» لقبنی ویررلر وقزلرینی ده یالگز چنگز عائله‌سنه‌گنه نکاح ایلرلر ایدی . حتی مصر پادشاهلرندن ملك ناصر طلنبای اسملی قزنی اوزباك خاندن صورادیغی وقت رسمی صورتده مشورت ایچون یتمش تماندن عبارت بر مجلس تأسیس ایدلدی . بونلر مذاکره ایتدیکلرنده «بویله بر شی (چیت عائله‌گه قز ویرمك) چنگز عصرندن بیرلی هیچ اولدیغی یوق !» دیه سوزلری اولدی . حالبوکه اوشبو واقعه ۷۱۶ - ۱۳۱۶ ده ایدی . اما غیورغینڭ قونچاقنی آلوب کیتوی کارامزین‌نڭ اوزینڭ خبرینه کوره ۷۱۷ - ۱۳۱۸ ده اولمشدر . مصرده ترکی نسلندن اولان بیوك بر پادشاهغه چنگز عائله‌سندن قز ویرمك حقنده بوقدر نازلانمش اوردا حکومتی اوزینڭ قول آستونده گوبیرنا طور درجه‌سنده‌گنه طوروچی خرستیان بر کنازگه چنگز ومسلمه بر قزنی هیچ ویوررمی ؟ بو هیچ بولاچق اش توگلدر . خبر یالگز ملاطفه طریقنچه اوزباك خانڭ غیورغی‌گه اوزمنڭ سڭلوم کبی قزنی یا که سڭلومنی ویردم ، دیدیکندن شایع اولوب کتدیکی معلوم بر شیدر .

بهانه ایتمکله غیورغی میخایل اوستوندن : «بنم خاتونمه آغو آشاتوب اوتردی» دیـه خان حضرتلرینه شکایت ایتدی (۱).

اشلرینی تفتیش وعیبلی اولانینه جزا ویرمك ایچون میخایل ایله غیورغی اورداغه چاقرلدیلر. واردقلری صوڭ اوزباك خان امریله حکومت مجلسی تشکیل ایدلدی . حکومت مجلسنده غیورغی میخایل اوستوندن : «خان حضرتلرینڭ یبارمش اولان حرمتلی وکیلی قوغادی اوزینه صوغش چیقاردی وخان حضرتلری طرفندن ویرلمش خاتوننی آغو ویروب اوتردی ، شریله ایتدی وبویله قیلدی » دیه کوب شیلر سویلادی . میخایل : « بن عسکر ایله قارشـو چیقدم ایسه یالگز غیورغی گه قارشو چیقدم، آنده خاننڭ وکیلی وارلغندن خبرم اولمادی، آغافیاگه آغو ویردیکم یوق، بوڭا ایسه خریستیان دیننی شاهد ایتهم» دیه مدافعه ایتدی.

محکمه میخایل نڭ حتی غیورغی گه‌ده عسکر ایله چیقارغه واشنڭ اصلنی بیلماکسزین صوغش قیلورغه حقی یوق ایدیکنی سبب کوستروب میخایل‌نی اوترر گه حکم ایتدی.

حکم نامه ، خان حضرتلرینه مرافعه ایدلنه چك فقط تصدیق ایتمك احتمالی اولدیغی کبی تماما فسخ وعفو ایتمك احتمالی اولدیغندن غیورغی مذکور حکم نامه‌نی تصدیق ایتدرر ایچون بار کوچی ایله اجتهاد ایتدی وقاوغادی آرقلی خان حضرتلرندن رجا ایدرگه موفق اولدی. بناء علیه اوزبك خان حکمنی تصدیق ایتدی ومیخایل «سرای» شهرنده اوترلدی. تنی‌ده کافکازیه‌ده «قوما» صوی بوینده سودا

(1) Брокгоузъ и Ефронъ

شهری اولان «مجار» آرقلی مسقواغه یبارلدی (۱).

غیورغی ، اوزباك خان طرفندن الوغ کنازلك ایچون یرلیغ آلوب «ولادیمر» گه قایتوب کتدی .

اوترلمش کناز میخایل اوغلی دیمیتری ۱۳۲۵ تاریخنده «سرای» شهرینه وارمقله اوزباك خان حضورینه قبول ایدلدی واوشبو وقت غیورغی اوستوندن شکایت ایتدی . آتاسی میخایل، خان حضرتلرینه غایت مخلص اولدیغی حالده یالگز غیورغی افترا وبهتانلری سببندن خراب اولدیغنی غایت اثرلی صورتده سویلرگه واوزباك خان کوڭلنی یومشاترغه موفق اولدی . خان حضرتلری دیمیترینی «تۋیر» کنازی ایدوب یرلیغ ویرمکله قایتاروب یباردی. واشبو سببدن بر طرفده غیورغی وایکنچی طرفده میخایل اوغللری کناز دیمیتری، الیکساندر وقنسطنطین اولدقلری حالده آرالرنده زور دشمانلق قوپدی ، هر ایکی طرف بر برینگ جانلرینه قصد ایدرگه کرشدیلر .

۷۲۵ - ۱۳۲۵ تاریخنده دیمیتری کوب هدیه‌لر ایله «بلغار» یولی ایله «سرای» شهرینه یوللاندی بونی ایشتدکنده ایکنچی طرفدن دیمیتری‌ده اوزینگ طوغمه‌سی الیکساندر ایله برلکده واروب «سرای» ده خان حضورینه کردکلرینده بر برینه اوچراشدیلر . کناز دیمیتری اوزینڭ آتاسی میخایلنی اوترتوچی غیورغینی خان حضورنده کورمکله آچیغی کلمکندن اختیارسز اوله‌رق قلچنی آلوب غیورغینی چابوب اوتردی . خان حضرتلرینڭ بیوروغی بوینچه الیکساندر «تۋیر» گه قایتوب کیتدی و دیمیتری ده غیورغینی اوتردیکندن قصاص اوله‌رق اوترلدی .

(۱) بو واقعه‌نی کارامزین ۱۳۱۹ تاریخی حوادثی آراسنده ذکر ایتمشدر .

بوندن صوڭ اوزبك خان حضرتلری الیکساندر میخایل اوغلی (دیمیتری طوغمه‌سی) نی کناز نصب ایدوب یرلیغ ویردی (۱).

۷۲۷ — ۱۳۲۷ تاریخی جای کونلرینڭ آخرنده بر یومش ایله اوزباك خان اوزینڭ یاقینی شفقال (Чаль Хань) اسملی بیوك بر آدمنی بر قدر عسکر ایبده‌ش ایتدیکی حالده «تؤیر» گه یبارمشیدی. «تؤیر» ده کناز اولان الیکساندر یاش وخفت بر آدم اولدیغندن، شفقال کلوی مناسبت ایله: «اوزباك خان طرفندن کلمش اوشبو توره‌لر خرستیانلرنی اسلام دیننه جبرلرگه وکوچلاب مسلمان ایدرگه کلمشلر، کنازلرنی اوتروب اوزلری خواجه‌لق ایته‌چکلر» مضموننده ایتاك آستوندن بر خبر تاراتدی. اوردا حکومتی بردن ممکن قدر چنگز نظاملرنی رعایت ایتدیکلرندن وایکنچیدن مسلمان اولدقلرندن بویله شینڭ ممکن اولمیه‌چغنی بتون دنیاده اڭ ایلك روسلر بلورگه وبونڭ خلافنده نه قدر سوز اولور ایسه‌ده تکذیب ایدرگه تیوشلی اولدیغی حالده بردن بر اشانوب، کنازسراینده قوناق اولوب طوروچی شفقال ایله یاننده اولان عسکرلرنی جیولوب کلوب تمام اوتردیلر، بر جان اولسون سلامت قویمادیلر. بونڭ ایله قناعت ایتمای، «تؤیر»ده نه قدر اوردا مسلمانلری (سوداگر وکسب اهللری) وار ایسه جمله‌سنی شهید ایتدیلر.

اوشبو خبر «سرای» غه یتشدیکنده‌خان اشنی بتون روسیه کنازلکلرینڭ قاتشلری اولوب اولمادیغنی تفتیش ایدرگه بیوردی ویالگز «تؤیر» خلقلرینڭ عیبی گنه اولدیغنی آڭلادی. مسقواده کناز اولان ایوان قالیطه دانیل اوغلنی «سرای» غه چاقرتدی وایللی بیڭ اردو عسکری ویروب «تؤیر» خلقلرنی تربیه ایدرگه بیورردی. سوزدال کنازی اولان الیکساندر واسلی اوغلینه هم اوز عسکری ایله برلکده ایوان قالیطه یاردمینه واررغه قوشدی. بونلر «تؤیر» گه یتدیکلرنده الیکساندر لیتواغه قاچوب کتمشیدی. «تؤیر» خلقلرینڭ تیوشلی جزالری ویرلدی و «ناؤغورد» شهرینه واردقلرنده شهر خلقی خان حضرتلری اسمندن کلمش عسکرنی حرمت ایله قارشو آلدیلر وعسکرلرنڭ یول مصرفلری اولمق اوزره بر بیڭ صوم آقچه ویردیلر (حاضرگی آقچه‌ایله ۳۵۰ صوم اولسه کرك). شونڭ ایچون خان عسکری بونلره هیچ بر ضرر کتورماکسزین قایتوب کتدیلر.

اوشبو خدمتنه مکافات اوله‌رق اوزباك خان ایوان قالیطه‌نی بتون روسیه‌گه الوغ کیناز نصب ایدوب یرلیغ ویردی و «مسقوا» غه یباردی.

ایوان بر طرفدن مملکتنی اصلاح ایدر وایکنچی طرفدن هر وقت «سرای» غه واروب بیوك آدملرنی یومالاب یورر وبو سایه‌ده خان حضرتلرینڭ التفاتنه کرر ایدی.

۱۳۳۷ تاریخنده «تؤیر» ده کناز اولوب صوڭره قاچمش الیکساندر اوزباك خان حضورینه «سرای» غه کلوب گناهلرینڭ عفو ایدلنونی اوتندی. خان ایسه گناهلرنی عفو ایتمش ایدی، فقط ایوان قالیطه بونڭ اوستندن شکایت ایتدی وکوب عیبلرنی کوستردی نهایت ۱۳۳۹ نچیییل ۲۹ نچی اوکتابرده خان حضرتلرینڭ امریله «سرای» ده اوترتلدی (۱).

۷۴۱ — ۱۳۴۰ تاریخنده الوغ کناز

(۱) بو واقعه‌نی کارامزین ۱۳۲۷ تاریخی حوادثی آراسنده ذکر ایته‌در.

Брокгаузъ и Ефронъ. (1)

ایوان اوزینڭ کنازلگنی تاشلاب مناسترگه کردیکنده، اوغلی سیمون «سرای» غه خان حضرتلری حضورینه کلدی واوشبو منصب ایچون یرلیغ آلورغه موفق اولدی (١).

اوزباك خان غایت متدین بر مسلمان پادشاهی اولدیغی حالده رعیت اوزرینه کامل معناسیله حریت وجدان ومساوات اعلان ایتمش واسلام ایله برلکده هر تورلی دینلرگه ایرکنلك ویرمشدر. دینی مجرد بر تعصب جاهلیدن عبارت بیلن روما پاپاسی اوزباك خاننڭ اوشبو حالنی وروسیه روحانیلری وکلیسه وقفلری حقنده ویرمش یرلیغینڭ نسخه‌سنی کوروب‌ده بوندن خرستیانلقغه میل ایتدیکنی ظن ایدوب اورداغه ایلچی یبارمشیدی. ایلچی خدمتی اوزباك خانغه بویله عالیجنابلغی ایچون رحمت ایتورگه دگل بلکه طوغریدن‌طوغری خرستیانلقغه دعوت ایدر ایچون ایدی. هر وقت اولدقلری عادتلرینه کوره پاپا، خان خاتونلرینه بیوك هدیه‌لر یبارمشیدی.

علم وعالملر ایله قایناب طورمش «سرای» ده اوزباك خان حضرتلری پاپانڭ ایلچیلرنی قبول ایتمش وپاپانڭ دینی اوز قاشنده حرمتلی اولدیغی کبی اسلامنڭ هم اوز قاشنده حرمتلی ایدیکنی بیان ایدوب ایلچیلرنی عزت ایدوب یبارتمشدر.

مدنیتلی روسلر طرفندن «وحشی تاتارلر» دیه تعریف ایدلمکده اولان تاتارلرنڭ کیملر ایدیکنی بیلدرمك قصدیله اوشبو یرده اوزباك خان حضرتلری طرفندن یازلمش بر یرلیغ ترجمه ایدلنه‌در. یرلیغ ایسه اوشبودر:

(١) مای ١٩ نچی کوننده ایدی. کارامزین.

اوزباك خان یرلیغی

بیوك ورحیم اولان الله تعالانڭ اراده‌سی وقدرتی ایله بزم قول آستومزده وسوزمز یوری طورغان یرلرده‌گی جمله زور، اورتا وکچوك کنازلرگه، عسکر باشلقلرینه، کتابچیلرغه، باسقاقلرغه، بازوچیلرغه، یوروچی ایلچی‌لرگه، آوچیلرغه بتون الوس‌گه، روس کلیسه‌لرینه، میتروپالیت پیترغه، آرخیماندریتلرگه، ایگومینلرگه، پوپلرغه وغیری بوکبی آدملرگه هیچ کیم تیل تیگدروچی بولماسون! آنلرنڭ (روحانیلرنڭ) شهرلرندن، ؤولصتلرندن، آوللرندن، یرلرندن، باصولرندن، اورمانلرندن، باقچه‌لرندن، تگرمانلرندن، اوتارلرندن، بالق‌طوتاطورغان‌اورنلرندن هیچ بر یاساق آلنماسون! چونکه آنلر بر اللهغه عبادت ایته‌لر، عبادتلری ایله بزنڭ غیرتمزنی آرتدرالر. میتروپالیت بزنڭ ایچون وبالالرمز ایچون الله‌تعالی‌گه‌عبادت ایتسون! اگرده دین‌کشیلرینڭ‌نرسه‌لرنی آلوچی بولسه‌لر اوچ مرتبه ایدوب قایتاررلر. کیم‌ده‌کیم خرستیان دینینی سوکسه، کلیسه، مناستر وچاساونالرگه تیل تیکدرسه اول آدم اوترلور.

یازلدی‌قویان ییلی‌کوزنڭ‌برنچی آیننڭ دورتنچی کوننده (١).

(١) اوشبو یرلیغ' کارامزین آیتونچه میتروپولیت پیترنڭ «سرای» غه واروب‌خان حضرتلرندن صوراوینه کوره ویرلمشدر. کارامزین بونی ١٣١٩ نچی ییل حوادثی آراسینه یازمش همده اوز طرفندن: «اوزباك خان اوشبو یرلیغ ایله «خرستیان روحانیلرنی عسکری خدمتلردن آزاد ایتدی» دیبور. بوندن مقصدی ایسه اوردا حکومتینڭ عسکرلگندن دگل بلکه روس حکومتلرینڭ عسکرلگندن آزاد ایتدی دیمکدر.

ایشته روسلرنك تاتارلر هم ده وحشی تاتارلرنك ظلملری آستونده طوردقلری وقتلرنده كورمش ظلملری اوشبوندن عبارتدر . بوڭا كوره علملی ومدنیتلی روسلرقولنده طوروچی مسلمانلرنك عالملری نه قدر محترم اولمق لازم كله چكنی اوزون سویلرگه حاجت یوقدر .

اوزباك خان غایت تدبیرلی ، عقللی ، عالیجناب پادشاه اولمش ایسه‌ده سیاسی جهتدن بیوك بر باگلشی اولدیغی انكار اولنماز . بوده مسقوا كنازلگنی قوتلاندروب اورداغه قارشو كله‌چك دشمن حاضرلمكدن عبارت اولمشدر . اوز آرالرنده صوغشوب قرلشوب طورغان واق كنازلرنی بتروب برنقطه‌غه جمع ایتدی . وبونك سببندن روسلر قوت كسب ایتدیلر . بوكونكی روسیه‌نی روسیه ایدوچی بیوك پیتر ایله یكاترینه ایسه ده نیگزنی صالوچی طوغروسی اوزباك خاندر . اگرده اوزباك خان اوزندن مقدمگی خانلرنك سیاستلرنی طوتمش اوله ایدی بو پیتر ایله بو یكاترینه دگل اون پیتر ایله اون یكاترینه طریشسه‌لرده بوكونكی روسیه دولتی میدانه كله‌چك دگل ایدی . اوزباك خان بونی بیلمگانلردن دگل ایدی فقط تدبیرلرینه تقدیر مساعد اولمادی .

اوزباك خان حضرتلری یكرمی سكزییل حكومت سوروب ۷۱٤ ــ ۱۳٤۰. تاریخنده‌وفات ایتدی و « سرای »ده‌مدفون اولدی.

خاتونلری طیطغلی، كبك، بلیون واردوجا، بالالری‌ده تن بك ، جان بك (بونلر اوغللر) ایت كوچك (بونسی قزدر) ایدی (۱) .

۱ ابن بطوطه سیاحت نامه‌سی (تحفة النظار ج۱ بیت ۲۱۳ .)

مقاله‌لر

حج حقنده معلومات

(باشی ایكنچی نومرده)

جاهلیت عصرنده حج!

عربلر كعبهٔ شریفنی فوق العاده حرمت ایلرلر وابراهیم پیغمبردن میراث قالمش حج رسمینی بعض یرلرینی درست وبعض یرلرینی بوزوب اولسه‌ده اجرا قیلورلر ایدی . جاهلیت عصرنده حج وقتی ذوالقعده ، ذوالحجه محرم ورجب آیلرندن عبارت اولور ایدی . دنیا اثرندن یانلرنده هیچ بر شی اولماسون

ایچون آنادن طوغدقلری کبی ایر وخاتونلری یالانغاچ حالده طواف ایلرلر، صزغررلر وقول چابارلر ایدی. نادرلك اوزرنده بعض بر خاتونلری کندیکلری آستینه بر پرده قویار اولمشلردر. اما قریش قبیله‌سینك ایرلری وخاتونلری کیوملری ایله طواف قیلورلر، کیوم ایله طواف ایلمك آنلرغه مخصوص بر امتیاز ایدی.

مکه خلقی بر سفرگه کیتدکلرنده وسفردن قایتدقلرنده الڭ ایلك کعبه‌نی طواف ایلرلر وصوڭره اولرینه کلور اولمشلردر. کعبه ایله آنت ایدرلر، کعبه‌گه التجا ایلرلر پرده‌سینه یابشوب یالواررلر ومقصودلرینی صورارلر وهر تورلی عهدلرنی کعبه حضورنده تمام ایلرلر ایدی.

کعبه‌نك مخصوص صاقچیسی اولوب، بو کیمسه کعبه‌نی یوزاقلاب طورر ایدی. بوڭا ایسه «سادن» دیورلر. سادن جاهلیت عصرنده اسماعیل علیه السلام بالالرنده اولوب، صوڭره خزاعه قبیله‌سینه وآندن صوڭ بعض سببلر ایله قریش قبیله‌سینه کوچدی، مکه‌نی فتح ایتدیکنده رسول اکرم اوشبو صاقچیلرنی اول‌گیسی کبی یرنده قالدردی.

اسلاملرده حج

کوبراك عالملر سوزینه کوره اسلاملرده حج، هجرتدن بشنچی ییل فرض ایدلمشدر. حج فرضلغی حقنده قرآن شریفده آیتلر اولوب بونلرنی بر چوق حدیثلر تأیید ایدر. حج عملی اسلامنك بیش رکنندن بریدر. یوللر أمین اولوق شرطیله حر، بالغ، عاقل، بدنی سلامت اولوب باروب قایتورلق بایلغی واوزی قایتدیغینه قدر عائله‌سی ایچون یتارلك نفقه‌سی اولانلرغه عمرنده بر مرتبه حج ایتمك فرض اولور.

احرام، عرفاتده وقوف ایله طواف زیارت حجنك فرض ورکنلرندن اولوب، بوندن باشقه‌لری واجب یاکه سنت ومستحبدر. احرام، نیت ایله تلبیه‌دن (لبیك اوقودن) عبارت اولور.

حاجیلر حرم‌گه یتدیکلرنده غسل قویوب، طرناق ومیوقلارینی کیسارلر، اسلام عادتی موجبنچه کیتارکه تیوشلی اولان توکلرینی کیتاررلر. یڭی یاکه یوولمش ایکی کیساکدن عبارت اولان احرام کیوملرینی کیارلر، خوشبوی ومایلر سورتورلر، ایکی رکعت احرام نمازی اوقوب، حج نیتی قیلورلر وتلبیه اوقورلر. احرام کیوملری کیمش حاجیلر بایی بارلیسی، حکمدار ورعیت بتونسی بر شکلده اولورلر. احرام کیوملری دنیادن اعراض ایدوب آخرت کوننده واقع اولاچق حاللرگه رمزدر.

احرام صوڭنده آرتق خصوصا ادبسز سوزلردن، جانلی نرسه‌لرگه ضرر ایتمکدن، تکلمش نرسه‌لر کیمکدن، یوزینی وباشنی اورتمکدن، خوشبوی استعمال ایتمکدن، تننده اولان توك وطرناقلرینی کیتارمکدن صاقلانمق احرامده اولدیغی مدتده لازمدر.

مکه‌گه کردکلری ایله حاجیلر مسجد حرامغه واروب زیارت ایدرلر (بونك اسمی طواف قدومدر). بوندن صفاغه چقوب مروه ایله ایکی آراسنده سعی ایلرلر. سعی «صفا» دن باشلانور «مروه» ایله تمام ایدلنور.

ذوالحجه‌نك یدنچی کوننده «مسجد حرام» ده خطبه اوقولوب بوندن صوڭ اولاچق حج

حکملری تعلیم ایدلنور . ترویه (سکزنچی) کوننده ایرته نمازنی مکه‌ده اوقوب «منا» غه واررلر، «عرفه» (طوقزنچی) کون «منا»ده ایرته نمازنی اوقوب «عرفات» غه چقارلر. اویله صوڭنده امام خطبه اوقوب بوندن صوڭ اوله‌چق حج عمللری حقنده معلومات ویرر. بر اذان وایکی قامت ایله اویله وقتنده اویله ایله ایکندی نمازی اوقولور و «جبل رحمت» یاننده وقوف ایدلنور. قویاش بایدیغی ایله «مزدلفه» گه کلورلر بر اذان واقامت ایله یستو وقتنده اخشام ایله یستو نمازی اوقورلر. الڭ ایلک وقتنده ایرته نمازی اوقوب (۱۰ نچی عید کون) «مشعر حرام» ده وقوف ایدرلر وبونڭ صوڭنده آنار ایچون تاش آلوب «منا» غه وارمقله تاش آتارلر. بونڭ بعدنده قربان بوغازلاب ساچلرنی کیتاررلر. عید کونی یاکه ایکنچی واوچنچی کوننده مکه‌که قایتوب «طواف زیارت» ایدرلر، عیدنڭ ایکنچی، اوچونچی دورتنچی کونلرنده «منا» ده دخی تاش اتوب صوڭره مکه‌گه قایتورلر و «طواف صدر» (۱) ایلرلر. خاتونلر باشلرینی اورتورلر وتلبیه‌نی تاوشسز آیتورلر ساچلرینی قرقرلر، تکوامش کیوملرنی‌ده کیارلر. ایشته فرض حج بوندن عبارتدر. نفل حج ایسه طواف وسعی ایله تمام اولور.

فرنکلردن کوب ذاتلر مسلمان قیافتی ایله حاجی صفتنده مکه‌گه باروب کوروب یورمشلردر. ایتالیالولردن بریتما ۱۵۰۸ ده، اسپانیوللردن بادیا علی بك اسمی ایله، فرانسزلردن روش، انکلیزلردن بورتلان وغیرلر مکه‌ده بولنوب آنڭ حقنده کوب شیلر یازمشلردر. هوللاندیه‌دن هورکرونج اسمنده برذات ۱۸۸۵ نچی ییلده مکه‌که باروب ۶ آی طورمش وبو حقده کوب شیلر یازمشدر.

(صوڭی وار)

(۱) بوڭا ایسه «طواف وداع» دیه هم آیتورلر.

عمومی اسلام ندوه‌سی

(مصرده چیقمقده اولان دینی «المنار» دن مقتبس)

ایلك زماننڭ حرمتلی، علملی، بای وجسارتلی اولان مسلمانلرنڭ بو صوڭغی کونلرده خرستیانلر، یهودی، هندولر، یاپون وقطایلرندن توبان درجه‌گه توشوب، خوار وحقیر صورتنده اوله قلرینی الڭ اول مرتبه‌اوله‌رق دنیاغه قچقروچیلر شیخ جمال الدین الافغانی ایله شیخ محمد عبده ایدی. بونلرنڭ اوشبو اشلری حقیقی جهادلردن اولوب، بونڭ اوستونده ایکنچی بر جهاد اولنه

چغی احتمال طوتماز. الله تعالی هر ایکیسندن رضا اولسون، اورنلرینی جنتده ایلسون!

غفلت اویقولرندن اویغانمق وبو کونده اولدقلری حقارتلرنی بیان ایدوب، وبوڭا چاره آنچق برلك واتفاق اولدیغنی بیلدرمك حقنده شیخ جمال‌الدین‌نڭ درسلری، سویلامش نطق وخطبه‌لری بیك کوب اولدی.

بو ایکی شیخ بر بریله «پاریژ» ده کورشدیلر ومسلمانلر احوالندن بحث ایدوب، اهل اسلام عقللیلرینی وعالملرینی دعوت ایتمك وآنلرنیده بو کونگی غفلتلرندن قوتولدرمق قصدیله «العروة الوثقی» اسمنده غزته نشر ایتدیلر. (برنچی نومیری ۱۳۰۱نچی ییل ۵نچی جمادی الاولی‌ده چیقمشدر). بونلرنڭ بوندن مقصودلری، بتون دنیا یوزنده اولان مسلمانلرغه سوزلرینی ایشتدرمك وحجازده عمومی بر اسلام مبتنغی یاصامق ایدی.

بوطوغروده «العروة الوثقی» ده یازدقلرندن اوستون اسلام مملکتلرنده اولان بیوك ومشهور آدملرگه مکتوبلر یازوب خبرلشوب طوررلر ایدی.

«المنار» مجله‌سنی چیقاررغه باشلادیغمزده حجازده بر عمومی اسلام ندوه‌سی یاصامق لازم ایدیگی وبونڭ چاره‌سنی کوررگه تیوش اولدیغی حقنده ترکیا سلطانینه بر خطاب نامه یازمشیدك. همده اوشبو ندوه طرفندن اعتقادلرنی اصلاح ایتمك، اسلام فقهسنی صافلامق، مدنی احواللرنی توزاتمك، تعلیم ولغت بابلرینی ترتیب که فویمق حقنده لایحه توزور ایچون بر کامیسیه انتخاب ایدلسون دیمشیدك.

الله رحمت ایتسون سید عبدالرحمن الکواکبی ۱۳۱۸ تاریخنده مصرغه کلوب «سجل ام القری» اسمنده بر رساله ترتیب ایتدی وپاشرن صورتده مکه‌ده بر جمعیت میدانه کتورمکنی تصویر ایلدی.

فقط بویله اصلاح لایحه‌لری دین ایله سیاستنی برلکده یورتمك فکرینه مبنی ایدی.

شیخ محمد عبده، شیخ جمال‌الدین دن آیرلدیغی صوڭ اسلاملرنڭ حاللرینی حکومت واسطه‌سیله اصلاح ممکن اوله‌چق فکرینه کردی وبو طوغروده اوچ تورلی لایحه توزودی. بونلرنڭ بری بتون ترکیا مملکتنی اصلاح حقنده اولوب، بونی ایسه ۱۳۰۴ ده سلطانغه ویرمك ایچون شیخ الاسلام اوزرینه تابشردی. ایکنچیسی یالڭز سوریه‌نی اصلاح حقنده اولوب، بونڭ اصل نسخه سنی استانبولغه یباروب، آندن کوچرتوب بر نسخه‌نی سوریه گوبیرناطورینه تابشردی. اوچونچیسی مصرده دینی تعلیم، مکتب ومدرسه‌لرنی اصلاح ایتمك حقنده ایدی.

شیخ محمد عبده صوڭ کونلرده حکومت ومأمورلردن مأیوس اولدی، بونلر قولندن اصلاح مصلاح کلمیه‌چکنی آچیق آڭلاب، بوطوغروده اسلام عقلاسینه خطاب ایدرگه کرشدی

اوشبو کونلرده مصرغه «ترجمان» محرری اسماعیل بك غصپرینسکی کلوب، سیاست قاتشدرماز شرطی ایله، اسلاملرنڭ توبان کیتولرینڭ سببلرینی تیکشرمك وترقی ایتدرمك یوللرینی ایزلامك حقنده عمومی بر اسلام ندوه سی یاصامق لزومی حقنده خطبه سویلدی، بو ایسه معلومدر.

مسلمانلرده باشقه‌لر کبی انسانلردر، هر بر ترقی وعلم تحصیل ایدرگه استعدادلری واردر. فقط بونلرنی یوغاری کتمکدن ایکی نرسه منع ایلر. بری ایسه اسلام حکومتلرینڭ مستبد

اولمقلری وایکنچسی‌ده طوك مقلد اولوب، عقل وفکرلرینی ایشلاتماديكلريدر. مصرده جامع الازهر عالملری باطینکه کیولرنی عیب ایته‌لر. فاضیلرمز قضا خانه‌لرده خادملرنی چاقرر ایچون کرك اوله طورغان قنغراولر طوتوغه رضا بولمیلر. درست، بونلر پك كچوك اشلر، فقط شوکا قیاس ایدوب زورلرینی بیلورگه ممکن.

فکرلری حر، عقللری مستقل اولان باشقه قوملر آرتندن باررغه مسلمانلرنك كوچلری اصلا یتماز. زیرا بونلرنك فکرلری تقلید زنجیرلری ایله بغاولیدر. حالبوکه ندوه‌لر یاصار ایچون فکرلرنك حر وعقللرنك مستقل اولمقلری شرطدر.

بو کونده سیاسی وعمرانی اشلرنك حرکتنه سبب اولان شی «شرکتلر»در. ایشته مسلمانلرنك بغاولی اولمقلری بو طوغروده هچ بر تورلی اش کورسترگه یول ویرمیدر.

مصرده وزیرلر باشلغی اولان ریاض پاشا حضورینه کردم. مجلس مصرنك بیوك ذاتلری ایله طولی ایدی. ازهر عالملری، مؤرخلر، مهندسلر، طبیبلر، مدرسه ناظرلری یغولوب؛ سویش قنالی شرکتینك سندلرینی صاتوب آلمق حقنده مشورت ایته‌لر ایدی. تورلی تورلی عبارتلر تابوب بوندای سندلرنی صاتوب آلورغه شریعت جهتنچه یارامادیغنی بیان ایتدکلرینی کوروب، بو قدر واق سوزلر ایله واقلانولرینه تعجب ایتدم. نوبت یتدیکی ایله: «شرکت سندلرینك صکلر (کوپچی کریپستلردن) بر فرقی‌ده یوق، شونك ایچون بو مسئله‌ده سویلاشرگه اورن یوق» دیه فکرمی قچقروب بیان ایتدم. فقط سوزمی قبول ایتمادیلر.

ایمدی بو کونده اسلاملرنك اك آلده طوراطورغان وعالملری‌ده اك معتبر صانالمش مصرده سویش قنالی شرکتی سندلرینی زور مسئله ایدوب سویلاشور اوسه‌لر، باشقه مملکت مسلمانلرندن نه کوتارگه کرك؟.

شریعت قاشنده یارامادیغنی عالملر بیان ایتدکلری صوڭ مسلمانلرغه صاتوب آلورغه ممکن اولمادی. بونی فرصت بیلوب سندلرینی انگلیزلر صاتوب آلوب بتردیلر واوشبو سببدن انکلیزلر سویش قنالینه مالك ومصرغه خواجه اولدیلر. (اویله ایسه مصرنی انگلیزلر آلمای بلکه مصرنك عالملری اوزلری انگلیزلرگه ویردیلر). محمد علی «قناطیر خیریه» (مصرده مشهور وغایت منفعتلی بر کوپردر) نی بنا ایتدردیکی وقت، کتانی اسمند بر عالم: «کوپر صالغانچه مسجد صالورغه کرك ایدی!» دیمشدر. محمد علی پاشا اگرده ملالر سوزی ایله یوروچی بولسه مصر خلقی بو کوپرنی کوره‌چك دگللر ایدی.

سویش قنالی وآکا اوخشاغان شرکتلر عمرانی ایشلردن اولوب، قرآن ایندیکی وقتلرده اولمامشلردر. شول سببلی آنلرنك حکملری قرآن حدیثلرده یوقدر. شویله ایسه‌ده ایلك عالملر شرکتلر واوزلرینه معروف اولان معامله‌لر خصوصلرنده مناسب نظاملر توزومشلردر. ایشته صوك کلنلر شونلرنی شریعت اعتقاد ایتدیلر وشونده طوکوب قالدیلر. ایمدی بوندای زنجیرلر ایله باغلانمش مسلمانلر، سودا، کسب، هنر وصناعت طوغرولرنده آوروپا یاکه یاپون وآمریقالر ایله نیچوك یارشسونلر؟ صوك آدملرنك یازمش کتابلرینی «دین» دیه اعتقاد ایتمش ومدنی خلقلرنك اجتماعی، اقتصادی، مالی وسیاسی حاللرندن خبردار اولمامش، شونگله

برابر اوزینی مسلمانلرنڭ عالمی دیه ظن ایلامش آدمدن نه اولسون؟

مصرده کوب کیمسه لرنی بیلورم؛ مسلمانلرنڭ خسته‌لکلرینه اوشبو زمانده‌اولان وفنلرنی‌اوگرنمکدن باشقه دوا یوق، دیننی اوقومازغه‌ده، اوگرنمازگه‌ده، یاقلامازغه‌ده قارشمازغه‌ده بلکه زمانغه تابشررغه کرك، آثار زمان حکم ایتار، یا بارر، یا بتار!» دیورلر. بعضیلر واردرکه: علم، تیزکوندن دیننی اوترر، دیه ظن ایلرلر وبعضیلرده: «رسول الله کتورمش صاف اولان اسلام‌دینی علم، فن کسب وهنرکه خلاف دگلدر، فقط بو کونکی اسلام دینی محرفدر، اگرده اسلام دینی اصلاح ایدیلنسه اول وقت ترقی ممکن اولور» دیورلر.

بز دیورز: «حقیقی اسلام ایله علم وفنلرنی، اقتصادی، اجتماعی ومالی حاللرنی برگه جیمق ممکندر. مسلمانلرنڭ حاللرینی اصلاح ایلمك ایسه اوشبونی برگه جیمقدن باشقه هیچ اولماز. بو طوغروده بزگه مناظره ایدوچی، شبهه عرض ایلاوچی اولسه سوزلرنی دڭلارغه، جوابلرینی ویررگه حاضرمز.

عمومی ندوه‌نڭ سیاست ایله مناسبتی اولمازغه تیوشلی. زیرا اول‌صورتده آوروپالولر مداخله ایدرلر وبونڭ نتیجه‌سی ضررلی اولور. بلکه یالگز دینی گنه اولور. قطعی صورتده دیندن اولانلر یاکه صحابه لرنڭ «سنت» دیه آیند یکلری شیلرنی شول حالنچه محافظه ایتمك قاعده‌سی اصلاح دینی مسئله‌سنده اساس طوتلنور. فرض واجبلر: نمازلرنڭ رکعتلری وهیئتلری اوشبو قاعده‌گه داخلدر. زیرا عمومی اسلام ندوه‌سی رسول‌الله امتی وقرأن اهلنه عام اوله چقدر. حالبوکه بونلر آراسنده سنی سلفی، سنی غیر سلفی، شیعی، اباحی اولوب، سنیلردن: مالکی، شافعی، حنفی، حنبلی وغیرلر؛ شیعیلردن جعفری، زیدی وغیرلر واردر، بونلرنڭ جمله سنی قرأن شریف ایله رسول اکرمدن تواترا ایله ثابت اولان عمللر جمع ایلر.

ندوه هیچ بر مجتهد مذهبی ایله مقید اولماز. زیرا بومذهبلر مسلمانلر آراسینه افتراق توشروب، سوزلرنڭ وفکرلرنڭ تارالولرینه ودشمنلقلرغه سبب اوله‌در.

اوشبو قاعده‌لرگه بنا ایدوب، ترتیب ایدلمش لایحه ندوه‌ده‌اوقولدیغی صوڭ: «ایشته اوشبو مسلکنی اختیار ایتمك حقنده اصل اسلام دینی مساعددر. اگرده برکیمسه شونڭ ایله عمل ایدر اولسه گوزل. ناگاه بونلرنی اوزی اختیار ایتمش مذهبنه تطبیق ایتمك اولور ایسه اختیار ایدر!» دیه اعلان ایدرگه تیوشلی.

اگرده بویله ندوه اولور ایسه‌یریوزنده اولان اوچیوز ملیون‌مسلمان آراسنده‌قارنداشلك یا تاروب وحدت اسلامیه میدانه کلور ایدی.

«المنار» دن آلدیغمز شیلر بوقدردر. بو طوغروده اینه‌چك سوزلری اولان ذاتلر عربی لسان ایله یازوب طوغری مصرده «المنار» غه یوللارلر.

روس ادبیاتی

تجدد دوری. بیوك پترنك یاوروپا سفرلری. یاوروپا آثار مدنیه‌سی. یاوروپا علماسی. لیپنیچ. ؤولف. لایحه‌لر. ابتدائی مکتبلر. آقادیمیا. دارالفنون. گیمنازیا، وترجمه لر.

روس ادبیاتنه اصل جان وحیات کرووی روسیه‌نـك غربی یاوروپا معارفنه، غربی یاوروپا مدنیتنه یاقنلاشووندن اعتبارا باشلا مقده‌درکه، بوده: بیوك پترنـك حکومتی زمانیدر. بیوك پترغه قدر روس ادبیاتنده یاوروپا مدنیتی‌نك نفوذ وتائثیری یك آز اوله‌رق، کوبسنچه قرون وسطی‌دن قالمه بر طاقم اسخولاستیکه‌لر علم ومعرفت یرینه یورو تلمکده ایدی.

بیوك پتر زماننده روسیه‌گه غربی یاوروپا دن هر تورلی فکرلر کرگه باشلادی وشول فکرلرگه قوشلغان بیوك پترنك علم ومعرفت‌که محبتی، بتمز توکنمز غیرت ومتانتی سایه‌سنده روسیه‌ده حقیقة «یکی ادبیات دوری» باشلا ندی. درستنی أیتـکانده بیوك پتر روسیه‌نی یاوروپا ومدنیت دنیاسی ایله یاقنلاشدردی غنه توگل، بلکه روسیه‌نك اوزینی یاوروپالولشدردی ومدنیت‌که کردی. چونکه یالکز پترنـك غیرتی سایه‌سنده روسیه خلقی اك باشلاب یاوروپا نك مدنیت، معارف وترقیات فکریه‌سینه مالك بولا آلدیلر.

بیوك پتر علم ومعرفت اوگره‌نور ایچون بر طرفدن روسیه‌نك یاش یکتلرینی یاوروپا غه یبارگه باشلادی، ایکنچی طرفدن اوزینی یاوروپاغه کیتدی. اوزینك یاوروپا غه سفری ایکی مرتبه‌در. برنجیسی ۱۶۹۷ نجی سنـه‌ده اولوب، پروسیه‌گه، آمستردامغه، انگلتره‌گه، ؤیانه‌غـه باردی. آمستردامده کیمه‌چیلك اوگره‌نوب دورت آی طوردی، انگلتره‌ده اوچ آی قدر قالدی. ؤیانه‌دن ایتالیا غه‌ده کیتما کچی ایدی، لکن روسیه‌ده اختلال چغو خبری ایشتلگاچ قایتورغه مجبور اولدی.

بیوك پتر یاوروپاده یوروگان وقتنده: کتبخانه، مطبعه، موزه‌خانه‌کبی آثارمدنیه‌نك هر قا-یوسنی دقت ایله قاراب کزمشدر. آمستردامده طورغان وقتنده کیمه‌چیلکدن باشقه اویمه‌چیلق (غراؤیور-لق) ایله‌ده مشغول اولوب، اوزی هم بعـض نرسه‌لر یاصامشدر.

بیوك پترنك ایکنچی مرتبه یاوروپا سفری ۱۷۱۷ نجی سنه‌ده اولوب بوسفرنده دانزیـع، قوپنهاغن، پاریژ شهرلرینه وارمشدر. پاریژده یك چوق مشهور علما وفضلا ایله کوریشوب طانشقان، صوربون دارالفنوننی و «آقادیمی نااوق» نی زیارت ایتکان.

یاوروپاده یوروگان وقتلرنده بیوك پتر فن جهتندن اهمیتی بولغان بر چوق نرسه‌لر، مثلا: آمستردامده تشریح موزه‌سی، پاریژده قوپرینك اصولنده گی متحرك غلوبوص، علوم طبیعیه‌گه متعلق قوللقسیه‌لر صاتوب آلغان.

بوندن باشقه، بیوك پتر یاوروپاده یوروگان وقتلرنده «لیبنیچ» هم «ۋولف» اسملرنده ایکی مشهور عالم وفیلسوفلر ایله طانشقان. لیبنیچ نك علوم ریاضیه‌ده ده شهرتی بیوك ایدی. پتر بونلرنك قدرینی بیله‌رك رتبه بیرگان ویلغه مك «رەیخستالیر» معاش باغلاغان. لیبنیچ ده روسیه نی یاقتورتور ایچون خدمت ایتوگه پترغه وعده بیرگان ونه روشچه یاقتورتورغه تیوشلکی حقنده برنیچه لایحه لر یازغان.

لایحه‌لرینك بعضیلرنده: روسیه‌ده کتبخانه لر، مکتبلر، رصدخانه لر تأسیس ایتارگه، وبعضیسنده روسیه‌ده گی اینارودیه‌لر آره‌سینه خرستیانلق طاراتورغه، خرستیانلق نك ایمان واعتقاد رساله‌لرینی آنلرنك تیللرینه ترجمه ایتارگه لزوم کوره‌در. (دیمك که روسیه‌گه میسیونیرلك فکری مدنیت برلن بر زماندوق همده یاوروپانك فیلسوف صانالغان بر عالمی طرفندن کرتلورگه طریشلغان). پتربورغده آقادیمیا آچونك لزومیده پترغه شول لیبنیچ طرفندن آڭلا تلغان.

«ۋولف» هم پترنك کیڭاشچیلرندن اولوب. فیلسوف، ریاضی وحکیم صانالمقده ایدی.

«ۋولف» بر طرفدن لیبنیچ نك شاکردی وایکنجی طرفدن، کیله‌جکده تفصیلا ذکر ایدیله‌چك «لومونوسف» نك استاذیدر. لومونوسف «ماربورغ» دارالفنوننده بر قدر وقتلر اوشبو «ۋولف» نك خلقهٔ تدریسنده بولونمشدر.

ۋولف پترغه بیرگان کیڭاشلرینك بعضیسنده اوزینك استاذی اولان لیبنیچ‌دن بر قدر آیر لمقده ایدی. مثلا: لیبنیچ پتربورغده آقادیمیا آچونی مصلحت کوردیگی حالده «ۋولف» اولا دارالفنون آچوب یاش روسلرنی اوقتونی معقول کوره وشوندن یتشکان کشیلودن، صڭره آقادیمیا وجودکه کیلور، دیه ایدی. لیبنیچ‌نك فکرن ترجیح ایتکانگه کوره پتر باشده آقادیمیا آچقان، لکن احتمالکه «ۋولف» فکرینڭ تأثیری ایله‌در، صوڭره آقادیمیا یاننده دارالفنون وگیمنازیا هم آچمشدر.

روسیه‌ده علم وفن مکتبلری آچو فکری بیوك پترنك باشینه برنجی مرتبه یاوروپاسفرندوك کیلگان ایدی. اول اولا یالڭز روحانیلر گنه یتشدره طورغان «اسلاوان - گریک - لاتین» آقادیمیاسنی اصلاح ایده‌رك شوندن طبیبلر، معمارلر (آرخیتکتورلر) وباشقه هنر اربابی یتشدرو فکرینه کرسه‌ده ممکن بولمایه جغنی کوروب بو فکرندن واز کچدی وعلم معرفت اوگره‌تور ایچون یڭی باشدن مستقل مکتبلر آچارغه باشلادی (حاضرگی روحانی مدرسه‌لرمزنی اصلاح ایدوب فن ومعارفنی شونده کرتیکمی، یوقسه آنلرنی اوز حاللرنده قالدروبده فن ومعارف ایچون اوز آلدینه مستقل مکتبلر آچیقمی، مسئله‌سی حقنده بوکونگی کونده فکریورتوچی مسلمانلر ایچون پترنك بو وقتده‌غی اشلاگان اشلری شایان عبرت اوله بیلور).

پتر ۱۷۱۴ نچی ییلده بر اوقاز طاراتوب بر نوع توبان درجه مکتبلر آچارغه امر ایتدی. بو مکتبلرده حساب، اوقو ویازو اوگرتیله‌جك و۱۰ — ۱۵ یاشنده‌گی دوۋران ودیاقن بالالری آلونه‌جق ایدی. ۱۷۱۵ ده پتربورغده بحریه

ابن حوقل ، اصطخری وبونلرنڭ امثالی ذاتلر بزم ایچون بیك كوب سیاح ومؤرخلره كوره محترمدرلر .

عرب غزته‌لرینڭ الڭ برنچی صفنده اولان « المؤید » غزته‌سی ستونلرنده روسیه مسلمانلرینه عائد یازلمش بندلر كورلدی . بونلرنی ایسه‌نه درجه‌ده دقت ومحبت اوزرنده اوقودیغمزنی هیچ صورمه‌كز ! اوز آره‌مزدن اوزمزنی سویلیان ذاتلر كورلمه‌سنده شادلق ایكی الوش اولنه‌چغی شبهه‌سزدر .

جناب اللهنڭ «عبدالله» لری كوب اولدیغندن اوشبو عبدالله امضالی بندلرنی كیم یازدیغی بزه معلوم دگلدر . معلوم اولان بر شی وار ایسه مكتوب صاحبینڭ فصیح وسلیس روشده عربیه تحریرلره مقتدر اولمق كمالتنی حائز اولدیغیدر . جناب الله آره‌مزده امثالنی زیاده ایلسون !

عبدالله افندینڭ مقاله‌لری سیاسی ، یاكه باشقه بر مطلبده اولسه ایدی بر مرتبه اوقوب چیقدیغمز صوڭ جریده‌نڭ باشقه نومیرلری ایله برلكده قویار وتكرار كوز صالورغه ینشه آلماز ایدك . فقط مسئله كندیمزه و تاریخمزه عائد در ، بونی ایسه اوقومه‌لی وقدر الحال محاكمه ایتمه‌لی حتی ادبی روشده تنقیده یازمالیدر . «المؤید» كبی غزته‌لرگه بند درج ایتمیه مقتدر اولان ذات ، تنقیدنی تقدیر ایده‌چكی طبیعیدر . بنده چیلكدر ، خطالق هر كیمده اوله بیلور ، عصمت ایسه یالگز جناب اللهه مخصوصدر . بنم ایچون خطامی تعمیر ایتمك قدربیوك نعمت یوقدر ، حقلق ایچون بتون دنیام فدا اولسون !

عبدالله افندینڭ ایلك مقاله‌سی ویا كه مقاله‌لری كوزمه توشمادی ، بن یالگز ۴۹۸۴نچی ۴۹۸۶ نچی نومیرلرینی كوردم ، بناء علیه محاكمه م شوڭا كوره اوله‌چقدر .

تلخیص ایدلدیكی صوڭ عبدالله افندینڭ مذكور مقاله‌لرده اولان سوزلری بوندن عبارت اولور :

۱) میتلردن استمداد ایدن و قبرلرگه عبادت ایلیان مسلمانلر (روسیه مسلمانلری) « شهر بلغار » خرابه‌لرینی زیارت ایلرلر .

۲) بعض مؤرخلر « بلغار » نڭ خرابنی مشهور تیمرگه اسناد ایلرلر .

۳) قزان مسلمانلرینڭ مغول سیماسندن زیاده روس قومنه اوخشادقلری فامیلیه‌لرینه كوبلك اوزرنده روس قانی قاتشدیغندن اولور . زیرا قزانلی تاتارلر ایلك وقتلرنده جاریه صفتیله روس قزلرینی استعمال ایتدیلر وشول سببدن ده اصلی قیافتلرینه روس قیافتی غلبه ایتدی .

۴) ایوان غروزنی قزان شهری واطرافنی ضبط ایتدیكی صوڭ مسجد ومدرسه‌لرنی یاقدی ، ییقدی و خرستیانلقغه اجبار ایلدی . شول سببدن كوب مسلمانلر باشقرد مسلمانلری آراسینه واروب صغندیلر و بعض برلری ده طش یاقلرندن خرستیان اولدیلر .

۵) بوندن برقاچ عصرلر صوڭ ایمپراطوریتسه یكاترینه اوزینڭ مرحمت وعدالتی ایله اورنبورغ صوبرانیه‌سنی آچوب خزینه مصرفیله جامعلر بنا ایتدی ، مفتی و قاضیلر انتخاب ایدرگه اهالی گه رخصت ویردی . بوعملی شایان شكراندر . (آخری وار)

«درویش»

آقادیمیه‌سی وآندن بر آز اول موسقواده «ریاضیات مکتبی» تأسیس اولندیلر. ۱۷۲۱ ده هر بر آرخیه‌ری خانه‌لر یاننده روحانی مکتبلر آچارغه و۱۷۲۳ ده بو روحانی مکتبلرنی اولگی ابتدائی مکتبلر ایله برلشدررگه امر ایدلسه‌ده بو صوڭغیسی ممکن اولمادی.

عمومی معارف بیره طورغان بر قدر مکتبلر آچقاندن صوڭ بیوك پتر پتربورغده «فن آقادیمیاسی» تأسیس ایتدی. لکن بوڭا رغه اعضا بولورغه یارارلق عالملر روسلر نڭ اوزندن بولماغانغه کوره پتر بونلرنی چیت مملکت عالملرندن انتخاب ایتدی. روسلرنڭ اوزلرندن یالگز دین عالملریگنه بار ایدی. آقادیمیا نڭ وظیفه‌سی علوم ومعارفنڭ ترقیسینه خدمت ایتودن عبارت اولمشدر. لکن پتر آقادیمیا اعضالغنه روسلرنڭ اوزلرندن کشی یتشدره‌سی کیلگانگه کوره آقادیمیا یاننده بر دار الفنون، بر گیمنازیا آچمش. آقادیمیا اعضالرینی دار-الفنون شاگردلرینی وآنلرنڭ معاونلرینی گیمنازیا شاگردلرینی اوقتورغه مجبور ایتمشدر.

شول طریقچه بیوك پتر اولا گیمنازیاده اوقتوب دار الفنونگه ودار الفنونده اوقتوب آقادیمیا اعضالغینه روسلرنڭ اوزلرندن کشی حاضرلی ایدی. آقادیمیانڭ اوزی ریاضیات، حکمت وتاریخ شعبه‌لری اسمیله اوچ شعبه‌دن عبارت ایدی. فقط آقادیمیانڭ بالفعل آچیلوب بتوی پترنڭ وفاتندن صوڭ، انجی یقاترینه زماننده اولمشدر.

آقادیمیا یاننده، بیوك پتر، روسیه ده برنجی مرتبه اوله‌رق عمومی کتبخانه آچدی بونڭ اچینه چیت مملکتلردن وخصوصی کشیلردن صاتوب آلنغان کتابلر طوترلدی. گینه شول آقادیمیا یاننده بر موزه خانه آچیلوب پترنڭ علوم طبیعیه‌گه دائر یاوروپاده صاتوب آلغان نرسه‌لری قویلدی، هم روس ادبیاتی‌نڭ اوشبو تجدد دوری زماننده غربی یاوروپا ادبیاتندن روسجه‌غه بر چوق اثرلر ترجمه ایدلمگه باشلادی.

(بونلر حقنده کیله‌جاك نومرده)

«قلم»

اوزمزگه عائد

بلغار شهری. آنڭ خراب اولمه‌سی. قزان مسلمانلرینڭ مغول سیماسندن زیاده روس سیماسنده اولمقلرینڭ سببی. ایوان غروزنی، اورنبورغ صوبرانیه‌سی. صوڭ عصرلرده بخارا شهری. ایمپراطوریتسه یکاترینه زماننده مکتب ومدرسه‌لر

ایسکی ویڭی اثرلر، تاریخ وغزته‌لر مطالعه سیله مشغول اولان ذاتلر ایچون اڭ لذتلی شی کندی قومینه وکندی ملتینه عائد یازلمش خبرلرنی مطالعه ایلمك اولسه کرك. ملته مناسبتلی اثرلرنڭ حتی یاز وچیلری‌ده آیرم صورتده کوڭلگه سویملی اولور. اوشبو سببدن ابن فضلان، ابن بطوطه‌لر، بونلردن صوڭده یاقوت حموی عز الدین ابن الاثیر، ابن خلدون، دمشقی،

شیخ شمویل

رسمنی درج ایتدیکمز شیخ شمویل حضرتلری داغستان اهالیسنڭ ایڭ قدیمی اولان «لزگی» قومینه منسوب بر ذات ایدی. کور ناحیه سنده اولان شهرتلی مدرس و شیخ، محمد الیراغی حضورنده اوقوب وتصوف آلوب، کندی قریه‌سی اولان «کمره» ده تعلیم ایله مشغول اولدی.

امام حمزه بك اوترلدیکی صوڭ شیخ شمویل ۱۲۵۰ تاریخنده اوچونچی امام اوله‌رق ریاسته کچدی و بر آوچ تبعه‌سی ایله بیوك روسیه دولتنه یکرمی بش ییل قدر قارشو طوروب اوزینڭ استقلالنی صاقلادی. اوشبو اوزون محاربه‌لرده ماهر سرعسکرلری شهید، مخلص مریدلری اسیر آلنوب یاشلری کمالته یتشه آلمادقلری سببدن چار ناچار شیخ حضرتلری مغلوب اولدی ویکیتلر هم ده اڭ مستثنا بهادرلر غبطه ایدلنه‌چك بر حالده (۱۲۷۶ - ۱۸۵۹) نچی ییل ۸ نچی صفر ۲۵ نچی آوغوست سهشنبه کون روسیه عسکرینه ویرلدی. تسلیم ایدلندیکی وقت سویلادیکی سوزلری فوق العاده اثرلیدر.

شیخ شمویل بتون عائله‌سیله روسیه‌ده «قالوغه» شهرنده طوردی. وصوڭره «کیف» شهرینه کوچرلدی. محمد شافع اسمنده اوغلی روسیه نڭ دولت مکتبلرنده تحصیل ایدوب حکومت خدمتنه کردی وگنیرال پایه‌سی ایله خدمتدن چیقدی. ۶۵ - ۷۰ یاشلرنده اولدیغی حالده ۱۳۲۴ - ۱۹۰۶ تاریخنده قفقازیاده «کیسلاۋودسکی» شهرنده وفات ایتدی. بونڭ ایسه محمد زاهد اسمنده، بر اوغلی بو کونلرده «پیتربورغ» شهرنده حکومت خدمتنده اولنور. ایلك ییللرده مسقوا شهرنده «تربیة الاطفال» اسمنده بر مجله نشر ایتمشیدی.

رسمنی قویدیغمز مناسبتی ایله شیخ شمویل حضرتلرینڭ قسقه‌لق ایله اولسه‌ده اوشبو قدر ترجمهٔ حالنی یازدق. ایکنچی بر مناسب وقتی ایله «مشهور آدملر والوغ حادثه‌لر» فصلنده مفصل صورتده هم یازلسه کرك.

شیخ شمویل حضرتلری مدینهٔ منوره‌ده ۱۲۸۷ - ۱۸۷۱ تاریخنده وفات ایتدی. یاشی ۸۴ ده ایدی. رحمه الله تعالی.

شیخ شمویل حضرتلری

جسم زارم خاکده پنهان اولنجه ایسترم صورتم بو رسمیله قالسون جهانده یادکار

(ضیا پاشا)

تقريظ

دوبرووڤسکی

قزان شهرنڭ ادبی رساله‌لر نشر ایلمکڭ اولان احمدگری وشرکاسی طرفندن اوشبو اسم ایله ۹۸ بیتده بر رساله نشر اولندی. رساله‌نڭ اصل مؤلفی روس محررلری وشاعرلرندن آلیکساندر پوشکین‌اولوب، کندی لسانمزه ترجمه ایدوچیسی سلطان رحمانقلی افندیدر.

تیللرنی کیڭاتور و ادبی ایلر ایچون‌ییڭل اوقورلق و مشقتسز آڭلارلق حکایت کتابلری اولنمق لازمدر. عرب لسانندە اولان ایسکی حکایتلری اهل اسلامنڭ اڭ بیوك عالملرندن صانالمقده اولان اصمعی و ابوالفرج الاصبهانی، جاحظ وشعبیلر یادکاری ایدیکی معلومدر. اوشبو سببدن بزم تیلمزده یڭیدن یڭی حکایت کتابلری چیقوب طورمه‌سی لازم اولور. فقط، حکایتلر اگرده چیتلردن ترجمه یوللو یازلنور اولسه معیشتمزگه موافق کلماز، کندی معیشتمزدن آلنوب یازلدقلری، امید ایدلدیکی قدر لذتلی و اوقورلق روشده چیقماز. حالبوکه حکایتلر هم معیشتگه موافق هم‌ده قولغه آلندیغندن صوڭ اوقوب چیقماقسزین قویمازلق مرتبه‌ده سلیس وکوڭللی اولمغی مطلوبدر.

سلطان رحمانقلی ترجمه‌سی چیغشلی، رسم خطی ممکن قدر درست، جمله‌لر آچیق، سوزلر بربرینه مناسبدر، بوڭا دیه‌جك بر سوزمز یوق. دیه‌چکمز شولدرکه:

پوشکین، دوبرووڤسکی حکایتنی روس بایارلرینڭ معیشتلرندن واحتمال‌که اوزلرینڭ یاقین تیره‌لرنده معروف اولان فامیلیه‌لر آراسنده واقع اولان حاللردن آلوب‌ده روسلر ایچون یازمشدر. ایشته شول جهتدن بویله ترجمه‌لرنك بزم کندی قومز اولان ترکلر ایچون بوندن بیڭییل مقدم بغداد وبصره تیره‌لرنده یازلمش حکایتلردن فرقی آز اولور. میلادی ایله ۱۷ نچی عصر باشلرندن ۱۹ نچی عصر آخرلرینه قدر مسلمانلرنڭ اوز آرالرنده کانتونلر، پاموشنیق وبایارلر اولمشدرکه: حاللری یازلنور اولسه عجایبلکده: باشقه عجب واقعه‌لردن توبان درجه‌ده قالمازلر. اوفا شهرنده مسلمان تربیه خانه‌سنده تربیه ایدلنوب طوروچی، دیندار یخشی کوڭللی بر قارتنڭ مسلمان کرستیانلر ایله اوزلرینڭ بایارلری آراسنده اولان حاللرنی تعریف ایدوب سویلادیکی وقت حیرانلغمدن نه دیمیه بیلماز ایدم.

کرستیانلرنڭ قزلرینی بر یرگه جیوب‌ده اڭ چیبار وسلامتلرینی «سرای» ایچون صایلاب آلولرینی وآندن قالانلرینی نیچه صنفلرغه آیروب اوزلرینه مناسب خدمتلرگه تعیین ایتولرینی، سرای قزلری باشلرینی وقوللرینی تمام آچیق ایدوب یوررگه مجبور اولدقلرینی، سویلر ایدی. بن طوغروسی مسلمان بایارلرینڭ واقعه‌لرینی ایشدوب فرعونلرگه رحمت اوقور ایدم. ایشته بورونغی مسلمانلرنڭ کورمش جفا وحسرتلرینی بو کونگیلرگه بیلدرمك ایچون شونلر حقنده حکایتلر یازمق لازم ایدی. بو کونده کرستیان بولوب طورمش قارتلر واسطه‌سیله معلومات جیمق ممکندر، اما اون اونبش ییللر صوڭنده احتمال‌که معلومات آلنه‌چق ذاتلر کوچوب بتمش یاکه آز قالمش اولورلر.

حکایه و رومان

قویاش هم صووق

تیزدن قشنڭ آخری بوله چق . صوقلر ایندی بتدی . قویاش هم آقرین اوزینڭ حقوقلرینی (پراوالرینی) آلمغه باشلادی . هم قارنی صوغه ایلندرمك ، پچراق صولرنی کیبدرمك ، اوشوب طوڭغان نباتاتلرنی یلیتمق شیکللی اوز ینڭ چیتون اشلرینه کریشدی. شولای ایتوب قویاش کون بو بینه اشلادی، ایندی یال ایتارگه وقت بولوب قویاش افقنڭ آرغی یاغینه یاشریندی.

قویاش یوغالغاچ باطرلانوب « صووق » بابای یڭادن اوز اشینه کریشدی ؛ قارلی بلوطلرنی کیتوررگه بیلگه قوشدی ، یرنی قار ایله سیبه‌له‌دی، جیبولوب یاتقان صولرنیده یوقاغنه بوز ایله قاپلادی . اوزینڭ هم بتون اشلرینی تمام ایتوب ایرته برله قویاشقه قارشی کیلوب شولای سویلی باشلادی : « ای اسسی ، تدبیرسز ، یڭل عقللی قویاش! وقت اوزماس بورن اویلا ، عقلڭه کیل ، قارا سن نیلر اشلگانسڭ : شهر اوراملرنده ، زور یوللرده ، کچکنه یوللرده همه سنده پچراق ، یورر حال یوق ، صاصی ؛ بنم بوز ایله قاپلاب صاقلاب کیلگان یلغه صووِنده ایچرگه یارامازلق ، پچراق ، بولغانچق ایتوب بترگانسڭ، بو اشلرنڭ باریسنی کم اشلادی ؟ باریسنده سن اشلادڭ ! یلغه هم کوك صولرینی هر تورلی پچراقلقلردن صاقلی طورغان ، بن یاصاغان قاتی قابوقنی ایریتوب ، واتوب بترگانسڭ ، کوپرلرنی یمیروب بترگانسك، کشیلرنڭ یورطلرنیده صو ایله باصوب بترگانسڭ . سنڭ شفقتڭ آرقه‌سنده طنچ یلغه بوینده طنچقنه طورغان ، آغاچ ، اوطون ، اسقلادلریده آغوب کیتکان ، بن یوقلاتوب صاقلاب کیلگان دنیاده‌غی بتون طنچلقنی ، راحتلکنی بوزغانسك ، بترگانسڭ ، دنیاغه ترتیبسزلك، طاوش هم طنچسزلق کیتورگانسڭ، بونارنڭ بارچه سینی سن نه اوچون اشلادڭ؟ بونلرنی سن دنیاده هیچ بولمی طورغان، قوری خیالگنه بولغان برترتیب یاصامقچی بولوب اشلادڭ ؛ بنم مقصودم طنچلق هم ترتیب یاصاو دیسڭ ؛ مقصودڤه یتار ایچون هر نرسه نی اشلارگه‌ده یارامی دیسڭ ، حالبوکه اوزڭنڭ اشلریڭه قارا. یخشی سین یاصاغان ترتیب، یخشی سین یاصاغان طنچلق - همه سی خیال ، همه‌سی بالالق فکری ! مقصودیڭه یتار ایچون سینڭ قوراللرڭ بیك یخشی ؛ هر یرده صاصی ، هر یرده چیر ، خسته‌لق، اڭراشو، هم اوزلرینڭماللرندن آیرلغان کشیلر همه‌سی لعنت اوقیلر بن سنڭ اورنڭده بولسه‌م، سنڭ اشڭه‌ده ایکنچی تورلی کریشور ایدم . اما سنڭ مقصودلرڭ ،دیسه‌ڭ آنلر بارچه‌سی بڭا معلوم، بلمی دیوب اویلامه ؛ سن ایتکان ترتیبلر بولغان دنیانیده بیك یخشی بلمه‌م ، هم کوب ایشتدم،

افلیسونلر پشوب هر وقت جایگنه بولغان همك بندن هیچ قورقمیچه سن هر وقت یلتوب، یاقتر توب طورغان مملکتلر حقنده‌ده کوب حکایتلر ایشتدم، لکن موندای یرلر بارمیدر، بن بیك اشانوب بتمیم، موندای مملکتلر بولسه‌ده بونلر بتونلای باشقه‌در؛ بومملکتلرده سن سبب بولوب تیك ضررلی بولغان بر وقتدن ایکنچی وقتقه کوچو (انقلاب دوری) یوقدر، بوبر وقتنك ایکنچی وقتقه‌اوزگرولری کشیلر، حیوانلر ایچون بتون نباتات ایچون حتی بتون دنیا ایچون غایت درجه ضررلیدر. لکن بو ضررلرنی سن هیچ اویلامیسك، بنمچه‌هر اشده آقرینلق کراك، هر یاغینی قارارغه کراك، هر یخشی‌اشنی‌هیچ کمگه ده کچکنه گنه بولسه‌ده ضرر کیلمزلك ایتوب باشلارغه تیوش. بونلر همه‌سیده سینگ کاکری بوکری بلمگانلکگدن، سینگ عقلسزلقگدن کیله‌در. سنك بلگان بر نرسه‌ك بار؛ یلیتاسگده یلیتاسك، یلیتاسگده یاقترتاسك. یوق بولای یارامی، آلنی آرتنی قارارغه کراك. بنم حالیمه قاراماسگده البته سن بنم حالیمه قارامیسك، چونکه بنی سویمسگ، بونی یخشی بلەم. باشقه‌لرنك حالینه، جاینه قارارغه کرك. مثلا کیچه‌گنه شوندای زینتلی بر یرده بر اولگان کشی یاتاایدی. میت‌ایندی البته‌میت، بیك زینتلی‌تابوتده، اوستی بهالی‌بر نرسه ایله یابولغان هم توسیده یارارلق، الوغ سیمان ایدی! حاضر ایندی قارا؛ شول میت بتونلای قارالغان. چری باشلاغان، صاصی ایسلری چیغوب‌یاتا؛ بونلر همه سی‌سینك عقلسز لقگدن، کشی ایتکاننی طگلامی‌قارشولقگدن. اقل شول‌میتکه‌تیمه سگده، آنی شول کویی قالدروب کشیلرنی آنگا سجده ایتودن محروم ایتمه سگ نی بولا ایدی، سجده ایته‌سیلری کیلسه تیك ایتسونلر ایدی. بن سنگ اورنگك بولسام اول میتنی یلیتماوغنه توگل حتی آنی طوگدیر یشورغه «صووقغه» ده بر آز یاردم ایتمکنی گناهدن ایسابلامز ایدم. چونکه آنی طوگدیروده ضرر یوقغنه توگل، حتی‌کورینوب تورغان فائدك باردر. کشیلرنك: «اورون کشینی زینتلمی، بلکه اورونی کشی زینتلی» دیگان سوزلری بار، شول یخشی سوزنی خاطرگده طوتوب اوزگنگ اشلرگده‌ده شول سوزلرنی تطبیق قیلسه‌ك ضرر بولماز ایدی.

مونه سن بر آز وقتقه غنه بولسه‌ده بنم اورنمده طوروب اوصاالق اورنینه یخشیلق اشلاسه ایدك! شولای ایتوب قاریق، بن سگا اورونلرنی بتونلای آلیشیق دیمیم بیت. سن نی بنم اشمنی بتونلای بتریرگه طریشه دیبده اویلارسك؛ یوق، هیچ آلای توگل، چونکه بعض اشلرده سن کشیلرگه فائده‌لیسك، بن انکار ایتمیم، خصوصا یاقترتمق هم یاقتی بیرمك اشنده سنگ فائده‌ك بیك زور.

یاقتورت‌سن دنیانی صووق، هچ بگادشمان بولغان یلی قاتوشمغان یاقتیلق ایله، اول وقتده بن سگا اوزمك یاردم‌قیلورمن، هم قیلامن قارا سن آق‌قاربرله یابلغان یالانلرغه، کوندزگی یاقتیلقنی یوز آغرتور درجه‌ده آچیق قیلغان شونلر توگل می؟ یوق» سن بنی‌یوقغه قووالیسگ؛ هر وقت سن خواجه بولوب طورا طورغان وقت الی یتکانی یوق، اما حاضرده یعنی سنك قوتك آز وقتك بنم اشلرم دنیاغه بیك کیراك حتی لازمدر.

اوزلری اویوب تاشلاغان پچراقلردن حاصل بولغان تورلی خسته‌لکلردن کشیلرنی کم قوتقاره؟ کشیلرنك حتی نندایگنه بولسون

اوله‌کسه‌لرنی چوریتمی کم صاقلی؟ کوزگی ایگونلرنی قار ایله یابوب طوکوب هلاك بولودن کم صاقلی؟ حالبوکه سن شـــول قار بولمغانده اول ایگونلرنگ طوکوب هلاك بولولرینی هیچ اویلامیچه شول قارلرنی بتریرگه طریشه‌سگ.

کشیلرنگ بریسی بریسیله قاتناشووینه‌ده بن فائده ایتمیممی؟ آرزان هم یگل چانا یولینی کم یاصی؟ بونلر باریسیده یخشیلق بیت (اوصاللق توگل بیت ایندی). شولای بولغاچ سنگ شیکلی یخشیلققه غنه طریشه‌م دیب یورگان کشیگه بنم یخشی اشلریمه یاردم قیلورغه تیوش ایدی.

سن بنم ایتکان سوزلریمی بنی آلداب بنم ایله کیلوشورگه، بنی‌ده بر آز اوز یاغینه چیقارمقچی بولا دیب اویلارسك. اما بنمچه بونلر بارچه سیده یوق اش، یالغاندر. طوغریسینی غنه ایتکانده: سن بنم هنرلریمه هیچ اوگر نمگانسك، بنم بوقدر اشلریمنك نچك بارغانینی هیچ آکلا میسك ـــ اوزگنك نادانلقگنی، دنیا بلمگانلـکگنی بنم فکرم بیك عالیدر فلاندر دیب قاپلامقچی بولاسك. سویله‌سنه زنهار، اوتکان یلك جوان قورصاقف دیگان بای کوپیس کشیلرگه آشار ایچون دیب بیك کوب ایت جییوب حاضرلب قویدی، سن کیلدکده یلیتوب شول ایتنك باریسنك چریتدك! بوده سنگچه یخشیلقمی؟ ینه بایاغنه بر موژیك آتی چاناسی ایله برگه سن ایریتکان بوز واتولـــوب چاق هلاك بولمدی، بوده یخشیلقمی؟ یتار افندم، سزنك شیکللی حرفکرلی خیالچیلرنی کوب ایشتدك، طـکلاسینك کیلمی، قولاقلر طونوب بتدی ایندی، سزنك فکرلرگزنی اشکه تطبیق قیلمق اصلا ممکن توگلدر. بزده هوا باشقه افندم!. قاینك کوریلـگانی بارکه، بزده برکونده جای بولسون! بولماس. درستینی ایتکانك جنوبك (قبله طرفنك) هروقت جای بولوب طورادیگانگه‌ده بن ایناغمیم، کلیسی یالغان خبر. آنك‌ده بارغالاغانم بار، لـکن سزنك ماقتاولی جایگزنی‌کورگانم یوق، آنك‌ده بزده‌گی شیکللی، شولوق قار، شولوق بوز، شولوق صووق.

(آخری وار)

ع. ع.

اشعار

نه‌لر کوردم

یورودم شرق ، غربی دقت ایت امانه‌لر کوردم
فرکلرده خوارق وکرامتخانه‌لر کوردم
عزائم .ایله روحانی وجن تسخیر ایدنلر تك
بخار و برقی تسخیر ایلین فرزانه‌لر کوردم
اوت ، بز بکلرز بو ایشلری آنجق کرامتدن
علومه ، حکمته شرقیلری بیگانه‌لر کوردم
بخار ، برق ایله تحریك وتنویر ایلیور اونلر
قوافل ، قرانلق یرلری تابانه‌لر کوردم
دکزده .ثروت و شوکتلری حیرت ویرر عقله
دکز تسخیرینه خدمت ایدر .ترسانه‌لر کوردم
معارف سایه‌سنده غالب مطلق کسلمشلر
جهالت عالمنی تره‌دن طوبخانه‌لر کوردم
علوم ، معرفت تحصیلیچون شهر و قرالرده
ایچنده طوبطولو شاکردلری کاشانه‌لر کوردم
هوالرده اوچارلر قوت عرفان ایله اونلر
دکزلرده یوزن برچوق معارفخانه‌لر کوردم
بیلورلر نصف ساعتده جهانك جمله احوالن
بو ایشده اونلره خادم تیلغرافخانه‌لر کوردم
بلاد اهل اسلامی کوروب یاندی کوکل زیرا
مدارس ، خانقاه اسمنده تنبلخانه‌لر کوردم
ایچنده طوبطولو . . . . . همده
. . . . کوردم
جهالتله شقاقی سنت اسلام صانمشلر
فنونه ، اتفاقه منکر و بیگانه‌لر کوردم

محمد صادق

قطعه

هجوم ایتکان فلك یر بر قور وب دام...
ایشت ملتنگ اول فریاد و زارن!
سینی بر خام تیمر ظن قیلغان اول خام...
چغار قندان قلم تل ذوالفقارن!

د.

هجولر

اعتذار

اچیدر کوز یشی طبعا عزیزم
خدانك حکمی بو – یو قدر گنا هم!
عمرلردر یانا قلبمده اوطلار...
کیچه کور، بر سینی کویدورسه آهم!

د.

اشقولنیك که

عجب اشقولدا سین اوچ یل اچنده
اویره‌نگانسك نیچه تورلی هنرگه
بتوننی اویناتب زنگر توتوننی
تمام بلگانسك ایچ... اوردن توگرگه
طاغب کوزلك صالب باشقا صبلبندر
«تاتار» نی نیندی اوستاردك سوگرگه!...
اوقو بر یل ینه، کوب آرتدررسك —
«یاوز ملت» نی ده واتر قررسك!

دردمند

اجمال سیاسی

حریت بولغان مملکتلرده احوال سیاسیه خلقنڭ افکار عمومیه‌سندن طووا وآنڭ درجه سنی کورساتوچی نرسه ایسه پارلامینت بولادر. ایکنچی تعبیر ایله دیه‌جك اولسه‌ق: «پارلامینت» خلق افکار عمومیه‌سینڭ تجسم ایدوب میدانغه چیقمش بر هیکلیدر. اوشبو نقطهٔ نظردن اوز مملکتمزگه باقه‌جق اولسه‌ق ایشلر بسبتون باشقه‌جه کورنمکده در. بزده افکار عمومیه ایله پارلامینت آره‌سنده علاقه ومناسبت پك آزدر. پارلامینت (غ. دوما) ایشلی، یوزلرجه قامیسیه لر یاصی، ئلله‌نیندای نظام لایحه‌لری قاری. فقط دومانڭ بارلغی خلقنڭ ایسینه توشه یالڭز پورشیکیوویچ اسقاندال چغاروب رودیچف ۱۵ زاسیدانیه‌گه دومادن قوولغانده، یاکه دخیده شولوق پورشیکیویچ اسقاندال چغاروب مملکتنڭ الڭ فاضل الڭ عالم آدملرندن اولان دیپوتات میلوکفنی تحقیر ایدیرك ۱۵ زاسیدانیه‌گه دومادن اوزی قوولغانده‌غنه!

خلق‌قاشنده دومانڭ بارلغی بیك آز بیلنه. بو بیك طبیعی بر حالدر. چونکه روسیه خلقی عصرلردن بیرلی اداره‌ٔ مشروطه کوتکان ایدی. بو کونگی کونده مملکتده اداره‌ٔ مشروطه بارمی، یوقمی؟ بونی خلق بیلمگانلگی شکللی، دوماده بیلمی، هیچ کیمه بیلمی. خلق حریت، مساوات، عدالت کوتکان ایدی. ۱۷ نجی اوکتابر مانیفست عالیسی چقغاچ بونلرغه نائل اوله‌جغینه‌ده اشانوب سویندی. کاغد اوستنده‌گی بو مقدس شیلر دوماده بر وجود و روح کسب ایده‌رك مجسم صورتده میدانغه چغاچق، ضیاسیله دنیالرنی یاقتورته‌جق، حرارتیله دنیالرنی یلته‌جق، ۵۰ میلیون روسیه خلقینه عصرلرجه کوتولگان سعادتنی بخش ایدوب، انسانیت ومدنیت باصقچینه باصدره‌جق دیه امید ایتدی.

دوما آچیلدی. دوام ایته. لکن افکار عمومیه‌گه ایاررگه تلامی، بلکه افکار عمومیه‌نی اوزی یاصاب، اوزینه ایارترگه تلی. نه قدر یریلسه‌ده صو یوقاری یاقغه آقماغان شکللی، نه‌قدر کوچلانسه‌ده افکار عمومیه صنعی صورتده یاصالمی، بلکه اول هر شینی اوزی یاصیدر.

حاضرگه قدر دوماده اهمیتلی بر شیلر حل اولندیغی یوقدر.

بتون مملکت خلقی وخصوصا مسلمانلر ایچون پك مهم بولغان حریت دینیه مسئله سی قامیسیه‌ده قارالا. لکن سوینورلك خبرلر کیلمی. بر مسئله‌سینڭ اسمیده سیره‌ك ایشتله. «وطن صاقلاو» قامیسیه‌سی نق اشلاماکچی بولوب طورا: فلوت یاصارغه حکومت میلیارلر ایله آقچه صوری. «وطن صاقلاو» قامیسیه‌سنده خدمت ایچون دیپوتاتلرنی ایکی‌گه آیروب یالڭز اشانچلی بولغانلرینی‌غنه قبول ایتدیلر. قادیتلر، مسلمانلر، یهودیلر کبی بر قسمنی قامیسیه گه طڭلاب طورغه‌ده کرتماسکه قرار بیردیلر. دیپوتاتلرنك بارسیده خلق طرفندن صایلاندیغی ایچون اشانچلی وبرتیگز بولورغه تیوش کبی کورنسه‌ده، خلق‌غه مساوات بیررگه لازم بولغان دوما بو مساواتنی تصدیق ایتمدی. قادیت پارتیه‌سینڭ باشلغی پروفیسور «میلوکف» نڭ

راژدیستوا وقتنده آمریقاغه باروب « روسیه حقنده حقیقت حال » اسمنده برلکسیه اوقوب قایتووی ایچون اورته واولک دیپوتاتلر بیک آچولاندیلر. پورشیکیویچ قباحت سوزلر ایله دومانک اچنده میلوکفنی تحقیر ایتدی. شونک ایچون اوزینی ۱۵ زاسیدانیه‌غه دومادن قوغدیلر.

مسلمان فراقسیه‌سینک اشلگان ایشی کورنمی، مسلمان دیپوتاتلرنک دوماده بارلقلری آزبیلنه، طاوشلری ایشتلمی. اون مسلمان دیپوتاتی برنیچه فرقه‌گه آیرلغان، مسلمان فراقسیه‌سی ایکی اوچ گنه کشیدن عبارت قالغان دیگان تأسفلی خبرلر ایشتله. مسلمانلر اوز ایشلری حقنده بر قدر قایغوره باشلادیلر، دیپوتاتلرغه معاونت ایچون پتربورغه آدملر یباررگه تلیلر دیگان خبرلرده کیله. فقط منتظم بر آرغانیزاتسیه سز بویله عمومی ایشلرنی یوروتمك چیتندر. «مسلمان اتفاقی» بار و «دائمی بیورو» یاصارغه ممکن وقتلرده خلق اهمیت بیرمادی. اوکدنده صولدنده هجوم ایتلدی. ایندی ایشلرگه وقت یتدیگنی خلق اوزیده آڭلی باشلادی. ضرر یوق، صوك بولسه‌ده خیرلی بولسون.

* *
*

خارجده‌گی واقعه‌لرنك الڭ مهمی: ماکیدونیا مسئله‌سی وبو مسئله‌دن طولایی یاوروپا اتفاقی‌نك بوزولوب زور واقعه‌لر چقمق احتمالی بارلغیدر.

روسیه ایله آوستریا بر نیچه یللر مقدم اوز آره اتفاق یاصاب ماکیدونیاگه اصلاحات کرترگه (آفرونلق ایله ترکیه قول آستندن قوتقاررغه) و بر برسینك رضالغندن باشقه بالقان شبه جزیره‌سنده اش یوروتماسکه قرار بیرگانلر ایدی. بو کونلرده آوستریا خارجیه ناظری بارون « أره‌نتال » نك سویلدیگی بر نطقی بتون یاوروپاغه وخصوصا روسیه‌گه کوك کوکره گان شیکللی قاطی تأثیر ایتدی: آنك سویلا گان نطقندن، آوستریا حکومتی‌نك ترکیه سلطانی ایله اوز آره کیلشوب ماکیدونیا آرقلی تیمر یول اوتکاررگه امتیاز آلغانلغی یاکه آلور لق درجه‌ده بر اتفاقغه کیلگانلگی بیلندی. آوستریا حکومتی اوزینگ تیمر یوللرینی ترکیه نگ ماکیدونیاسی آرقلی اوتکاروب یونانستان تیمر یوللرینه برلشدررگه وشول صورتله آطه لر دڭزینه باروب چغارغه قرار بیرمشدر. تیمر یوللرنگ حیات طامری ایدیکلری و تیمر یوللری ایله اقتصادی جهتدن ضبط ایدلگان مملکتلرنگ سیاسةً ضبط ایدیلووی یکل اولدیغی معلومدر.

آوستریانك بویله برحرکتینه روسیه اصلا راضی اولمایه‌چق. ماکیدونیاگه اصلاحات کرتو خصوصنده یاوروپانك تکلیفنی ترکیه‌نك رد ایدوویده اوشبو تیمر یول خبری ایله بر وقتده چقغانغه کوره بونك تأثیری بیگره‌ك زور بولدی. ترکیه‌ده آوستریانك بویله آیروم حرکت ایتووینه گیرمانیا یاردم ایته‌دیه شبهه‌لنه‌لر. اول حالده روسیه وآوستریا اتفاقی بوزلوب بر طرفده گرمانیا وآوستریا، ایکنچی طرفده روسیه، فرانسیه، انگلتره اتفاقی حصوله کلمك و بوماکیدونیا مسئله‌سینك زورایمق احتمالی واردر.

فاس‌ده صوغش دوام ایته. فرانسزلر جیکه‌لر. لکن کوب آقچه توگوله. زور مشقت چیگه

ونتیجه سنلرده زور خیر کورنمی. چونکه اگر اوزینه بیك مایلی برکیسه‌ك بیرلمگانن گیرمانیا فرانسیه‌دن فاسنی بتون کوینچه‌گنه یوتدررغه اوخشامی. آمریقا ایله یاپونیاده بیك آشغوب قوراللانه‌لر.

ترکیه ایله پیرسیه آره‌سنده‌غی صوغش باصیلوب طوره. نزاعنی حل ایتارگه قامیسیه یاصالدی، ترکیه‌نڭ روسیه‌گه هجومگه حاضرلنو خبرلری البته اصلسز و «نوویه ؤریمه» لر ایجادیدر. پورتو غالیه‌ده مدهش قانلی واقعه اولوب قرالنی واوغلینی اوتردیلر. بتون حریتلرنی آیاق آستینه صالوب طابتاغان باش مینیستر و دیقتاتور «فرانقو» بو واقعه‌دن صوڭ چیت مملکتکه قاچدی. یڭی قرال ادارهٔ مشروطه وحریتلرنی تأمین ایتارگه وعده بیردی. عمومیتله، باوروپانڭ افق سیاسیسنده تورلی بولوطلر کورلمکده‌در.

کشفیات واختراعات

** بوکون گه قدر تیلیفون ایله سویلاشوچیلر، تیلیفون کوپشه سینه آغز قویوب سویلمکده ایدیلر. فقط اوشبو کوپشه‌نی کوکرك یاکه باشقه اعضاغه محکم تراب قویلدیغنده آغز قویوغه حاجت اولمای، مقصود اوتالدیکی معلوم اولمشدر. شویله که تیلیفون کوپشه‌سینی تنینه قاتیغ تیدروب باغلاب قویوچی کیمسه‌لر، قوللرنی حرکتلندررگه محتاج اولمقسزین تیلیفون ایله سویلاشه آلاچقلردر.

آغاچدن کاغد یاصاو

معلومدرکه کاغدنڭ بر تورلیسی آغاچدن یاصالمقده اولوب بونڭ ایچون آغاچنڭ کوب کیتکان‌یریده آمریقادر. آمریقاده‌غزته‌لر بیك کوب طارالا، شول سببلی کاغد بیك کوب استعمال‌ایتله. آلنغان بر حسابقه بناء: آمریقاده هر سنه اوسکان آغاچنڭ اوچ مرتبه کوب مقداری کاغد یاصار ایچون کیسله بارمقده‌در. اگر آغاچ اوشبو روشده کوب استعمال اولنه‌جق بولسه ۳۳ یلدن صوڭ آمریقاده هیچ بر آغاچ قالماسقه تیوش بولادر. ۱۹۰۵ نجی یلده کاغد یاصار ایچون آغاچ ۱۸۸۰ نجی یلده‌غیدن اون مرتبه آرتق کیتکان.

آغاچدن یاصالا طورغان کاغدلر غزته ایچون استعمال اولنه‌در. صوڭغی ۲۵ یل اچنده آمریقاده غزته‌لرنڭ مقداری ۲۵ مرتبه آرتقان. ۱۹۰۵ نجی سنه‌ده غزته‌لر وژورناللرنڭ، ۱۸۸۰ نجی یلغه قاراغانده یالڭز بیتلری آرتو سببلیگنه ۱۶،۸۳۴ دیساتنه اورمان کیسارگه لازم‌بولغان. ۱۸۸۰ نجی یلده هر باصلغان مطبوعات عمومگه بولگانده کشی باشینه ۴۱ دانه توشه ایکان، اما ۱۹۰۵ نجی یلده بو ۱۲۵ دانه گه منگان. آنڭ اوستینه‌ده هر غزته وهر ژورنالنڭ آورلغی اولگی‌گه قاراغانده ۲ مرتبه آرتقان.

آمریقاده مطبوعاتنڭ بو قدر ترقی ایتووینه سببلر: کاغدنڭ اوچوزلغی، ماشینه‌لر ایله حرف تزونڭ آسانلغی، اعلانلرنڭ کوبلکی، دیلر. ۱۹۰۵ نجی یلده جماهیر متفقه‌ده گی غزته مطبعه‌لرنده گنه ۶ مڭ دانه حرف تزو ماشینه سی

اشلگان، هر ماشینه بش کشی اورننه طورادر.
آمریقاده غزته‌لر بیك اوچوزدر. نیویورق
شهرنده یکشنبه صاین چقا طورغان غزته‌لردن
الڭ الوغلرندن آلتی دانه سینڭ هر نومیری
آلتمشر بیت بولا . یعنی هر قایوسینه اورته
قولڭ ٤٨٠ بیتلی بر کتابقه کیتکان قدر کاغد کیته.
بو غزته‌لرنڭ عادتده ۳۸ده بر الوش چماسی
متن، ۳۸ ده بر الوش قدری اعلان وقالغانی
رسملر - تصویرلر بولا. کاغدنڭ قداغی ۱۹۰۰ نجی
یللارده ۳ تین اولوب، ۱۹۰۵ نجی یلده ٤ تین گه
کوتارلگان. (روسیه‌ده ۱۰ - ۱۲ تین) شول
سببلی غزته‌چیلرنڭ داخودلری کیموب، آغاچدن
باشقه نرسه‌دن کاغد یاصاونی ایسابلی باشلاغانلر.
لکن حاضرگه طابلمیدر. آغاچ یافراقلری بر
نیچه آیلر عمر سورسه‌لرده آغاچدن یاصالغان
غزته کاغدلرینڭ عمرلری بیك قصقه اولوب،
کوبسنچه باصلغان کوننده‌وك تتلوب بته‌در.

متنوّعه

•• بانقه - قرون وسطی‌ده‌ایتالیاده،اورامده
آقچه واقلاب کسب ایدوب طورچیلر کورله
باشلادی . بونلر اوزلرینڭ آقچه‌لرینی اوستال
کبی بر نرسه اوستینه قویارلر وآنی‌ده «بانقه»
دیه‌آتارلر ایدی. صوڭره اوشبو آقچه آلشدرمق
کسبی‌ترقی ایته ایته، حاضرگی بانقه‌لر تأسیس
ایدلدی وبانقه اسمی همیشه سلامت قالدی .
حاضرگی اصول ایله الڭ ایلك « ۋندیك »
شهرنده ۱۱۵۷ تاریخده بانقه آچلمشدر .

•• کاغد آقچه الڭ ایلك اوله‌رق ۸۰۷ تاریخنده
(امام شافعی زمانه‌سنده) چین مملکتنده
چیقارلمشدر. یاوروپاده کاغد آقچه‌نڭ ایلك
چیقارلووی ۱۱۲۲ تاریخنده‌در.

کوبمو استودینت بار؟

اه‌ل‌روسیه‌ده ۹ دارالفنون بار. الڭ زور
لری : پتربورغ، موسقوه، کییف وآدیس دار-
الفنونلری‌در . ۱۹۰۸ نچی یل باشنده خارقوف
شهرنده‌گی‌دارالفنونده ۱۵۰ معلم (پروفیسور-
لر) ، ٤۳۹۲ استودینت، ۲٤۳ اختیاری‌اوقوچی
ایر و۷۷٦ اختیاری‌اوقوچی قز بولنمشدر . بونلرنڭ
۱٦۰۰ زی حقوق و۱٦٦۵ سی طبیه شعبه‌سنده .
عموما بو دارالفنونده اوقوچیلر بلطرغیدن
۱٤٦۳ عدد آرتمشدر.

یهودی بایلری

۱۸۸۹ نچی‌یلده موسقوه شهرنده‌گی‌برنچی
گیلدی سوداگرلرنڭ یوزگه ۳۳ سی یهودی
ایکن . ۱۹۰۸ باشنده ایسه هر یوزگه ٦٦ سی
یعنی یارتیسندن آرتقی یهودی بولغان . اگر
اش بولای کیلسه موسقوه بایلغی یهودی قولینه
دروب بته‌چگی شبهه‌سزدر .

سویلی طورغان ساعت

یاوروپاده تیخنیکه وماشینه‌چیلق علمی کوندن
کون فوق العاده ترقی ایتمکده‌در . شالدراب
یا که موزیقه‌اویناب اوزلڭ تلاگان‌وقتده اویغاتا
طورغان «بودیلنیك» ساعتلری‌هرکیمگه‌معلومدر.
حاضرنده « اسویچره » ساعتچیلری بودیلنیك
ساعتلرینڭ اچینه‌کچکنه‌فونوغراف‌آلتلری قویوب

یاصی باشلاغانلر. فونوغراف آرقلی تلاگان نرسه‌نی سویلارگه ممکن اولدیغندن بوندن‌صوك اوستال اوستنده‌گی ساعتلرمز: «نمازغه طور، قویاش چغا» «مکتبکه بارغه وقت، ساعت ۸ بولدی» «ساعت ۱۰ انده باراچاق یرك بار، خاطر گده‌می؟ اونتوب قالمه» کبی سوزلر سویلاب کرکلی نرسه‌لرنی خاطرگه توشوره طوره‌جقدر.

لطائف

عقللی بالا

بر آتا اوزینڭ بالاسنی یانینه چاقروب: «اوغلم، اگر بن یاکه آناڭ انگز ایله ایککزگه اورتاق برر نرسه آلوب قایتوب بیرسه‌ك، شونی بولگان وقتده سن آغارغه هر وقت اوزگنکندن کوبره‌ك بیر، جومردلغڭ بیلنوب طورسون» دیگان. بالا بوڭا قارشو: تشکر ایدرم آتام، فقط بو نصیحتنی انمه سویلاسه‌گز دخی‌ده یخشیراق بولور ایدی» دیه جواب ویرمشدر.

ایکی آدوقات آراسنده:

— زنهار ایته کورمه آنی، اول بر یالغانچی کشیدر.
— سن آنی قایدن بیله سن؟
— نیچون بیلمیم، کشی آلداب ئل‌کـکان بلاسندن بن آنی دورت مرتبه قوتقاردم، لکن اڭ صوڭره اوزمنیده آلدادی!

عقلی باشنده توگل!

بر کشیدن: «سن اویله‌نگان وقتگده نیچه یاشگده ایدڭ؟» دیه صورمشلر «بلمیم، اول وقت عقلم باشمده توگل ایدی» دیه جواب ویرمشدر.

صاران ادم و تلانچی:

تلانچی — بر صدقه بیرسه‌گز له.
— بیررم، لکن بر شرط ایله قبول ایدرمیسن؟
تلانچی — نیندای شرط؟
صاران — بوندن صوڭ بندن برده صدقه صوراماو شرطی ایله!

خط یازغانده:

بر کشی خط یازغانده ایکنچی برسی آنك آرتندن کیلوب قاراب طوره ایکن. خط یازوچی آنی بلگاچ کاغدینه: «دخیده یازه‌چق سوزلرم کوب ایدی، لکن بر احمق آدم آرتمدن کیلوب یازغانمنی اوقوب طوره» دیه یازمشدر!

مقتطفات تاریخیه

«هانری هاینه» نك وصیتی.

گیرمانیانك مشهور شاعرلرندن «هانری هاینه» وصیت نامه‌سنی یازدیغی وقت کندیسیله کورشمگه کلن خاخام (یهودی روحانیسی) آلیکساندر «وه‌یل» گه دیرگه

— وصیتنامه مده اك زیاده اهراسنی آرزو ایتدیگم شی نه در، بیلورمیسگز؟

— یوق، بیلمیورم.

— وفاتمنك ایرته‌سی کونی خاتونمنك کیاوگه چقوویدر.

— اما یابدك ها!... سبب؟

هیچ اولمازسه وفات ایتمش اولدیغمه هر کون تأسف ایده‌جك بر آدم بولنمش اولور!

مشهور بر عالمنك سیاسی اشی.

علوم طبیعیه علماسندن مشهور «نیوتون» انگلتره پارلامینتنده یگرمی سنه قدر دیپوتات اولوب طوردیغی حالده هیچ بر نطق سویلمگان، هیچ بر تکلیفده بولنمغان وهیچ بر اعتراض ایتمگان. نهایت خارق‌العاده اوله‌رق بر کون طوروبده بونك سوزگه باشلایه‌جغنی باشقه دیپوتاتلر کورگاچ، حاضرکه قدر بر چوق مهم مسئله‌لرده سوز سویلمگان بوذاتنك سوزگه باشلاوی پك مهم مسئله اوستینه بولسه کرك دیه، بارسیده بونك سوزینی پك دقت ایله طڭلارغه باشلاغانلر.

« نیوتون » نه دیسه‌بگنورسگز؟ دیمشکه: « افندیلر! اوڭ طرفمده شو کوردیکگز ترزه‌نك بر پیالاسی واتلمش اولدیغندن جیل کروب بنم ایسانلگمه ضرر بیره‌در، شونك اورنینه یگی پیالا قویلورغه قرار بیریلورینی اوتنه‌من. »

امثال

(ش. سامی بكدن)

عشق عمرنك طوزیدر. عشقسز عمرنك هیچ بر طادی یوقدر.

آقچه‌غه محتاج کشیکه عقل اوگره‌تمه، نصیحت بیرمه.

قولده غینی یوغالتماو، قولده بولماغانی طابودن فائده‌لیرکدر.

انتقام قباحتلرنك اڭ وحشیسیدر.

حریت قناعتکه باغلیدر. طمع، ثروت وشهرت انساننی اسیر ایدر.

دنیاده هیچ نعمت بوش بیرلمی. کوبسینگ قیمتی ده عربتدر.

عوام اوزی آڭلاماغان نرسه‌نی یامقدس صانی، یاکفر دیب بیله.

آوچی ایل بالقچی هیچ وقت بایومازلر.

امید برلن یاشاوچی آچلقدن اولر.

هر ایشتکان سوزینه ایناوچی آدم یالغانچیدر.

آقچه آقچه ایله کسب اولنور.

غفلت بر بوزدر هرکیم آنك اوستینه باصسه یقیلوب باشنی یارر.

کوب سویلاوچیدن کوب ایش کوتمه.

بر خاتوندن آچو آلاسك کیلسه آنك آلدنده ایکنچی بر خاتوننی ماقتا.

بر فیلسوف اوزینگ شاکردلرینی جیوب، دنیاده انسان ایچون اڭ یخشی نرسه نک نه اولدیغنی صوردی. بریسی: « عقل کاملدر »، ایکنجیسی: « یخشی ایبدمشدر »، بعضسی یخشی « کورشودر »، وبعضیسی: « تدبیرو آلدان کورو چیلدر »،

دیه جواب ویردیلر. فیلسوف هیچ بریسنی یاراتمادی. آخرنده بریسی: «یخشی قلبدر» دیدکده، فیلسوف: «درست، شولدر، چونکه اول بولسه اولگیلرنگ بارسیده بولادر» دیدی.

ان فی الجسد مضغة اذا صلحت صلح الجسد کله واذا فسدت فسد الجسد کله حدیث شریف

مراسله ومخابره

«قزان» شهرندن:

«اللزومیات» حقنده اولان بر انتقادم مناسبتیله «شورا»نك برنچی نومیرنده، بر عالم سوزیله ایکنچی بر عالمدن محبت آلورغه یارامادیغی توصیه ایدلنور هم ده ابن خلدوندن نقل ایتدیکم سوز ابن خلدونده کورلمادیکی بیان بیورلور.

بن، فریدوجدی سوزینه استناد ایله دگل بلکه محترم فیلسوف ابوالعلا حضرتلرینك دیوانلرنی اوقومقدن حاصل اولان خاطرهمنی یازوب ایدم خلق آراسنده حریت و فلسفه ایله اسمی چیقمش فریدوجدی سوزنی یالگز استشهاد مقامنده ذکر ایتدم. (بونلر ایسه ـ الاصلاح ـ ده آچیق روشده در).

فرید وجدینگ معری حضرتلری حقنده یازدیغی فکرینگ دلیلی «دائرة المعارف» مطالعه ایدنلره معلومدر. ابوالعلا حضرتلرینگ حقیقت حالده بیوك فیلسوف ایدیکنی اقرار و تصدیق هم ده محبت ایتدیکم صوك؛ معصوم اولمادیغی سببندن عقلرنده خطور ایتمش فکرمنی یازمق، محبت آلودر دیه ظن ایتمیم.

ابوالعلا حقنده اولان سوز ابن خلدونده ایکی اورنده مذکور در. عبارتلری بویله: «کان الکثیر ممن لقیناه من شیوخنا فی هذه الصناعة الادبیة یرون ان نظم المتنبی والمعری لیس هو من الشعر فی شیٔ لانهما لم یجریا علی اسالیب العرب». «کانوا یعیبون شعر المتنبی والمعری بعدم النسج علی الاسالیب العربیة کمامر. فکان شعرهما کلاما منظوما نازلا عن طبقة الشعر والحاکم بذلك هو الذوق» (فصل فی صناعة الشعر ۱۲۸۴ نچیییل مصرده باصلمش نسخهنك ۵۰۳—۵۰۴ صحفهلری).

شهر شرف.

یکاترینبورغ شهرنده.

جزئی بر تنبیه ایتدیکمز ایچون شاید بزلری عفو بیوررسز. ابن خلدون مقدمهسینك ترجمهسنده اوچونچی جز ۲۷۰ صحفهسنده بویله دیور: کلام منثورك شعرده اولمیان اسالیب مخصوصهسی اولدیغی کبی، شعرك دخی منثورده اولمیان اسالیب مخصوصهسی اولدیغندن؛ منظوم اولوبده اویله اسالیب اوزرنده اولمیان کلام، شعر اولهمز. آنکچون اشبو صناعت ادبیهده اساتذهمز اولان علماء اعلامك اکثری متنبی ایله معری نظملری اسالیب عرب اوزره جاری اولمادیغندن شعردن معدود دگلدر، دیه رأی وحکم ایدرلر ایدی.

هادی طاهری

شورا: کلهچك نومیرده بو طوغروده سوز بولور.

ناشرلری: محمد شاکر ومحمد ذاکر رامییفلر
محرری: رضاءالدین بن فخرالدین.

«کریموف، حسینوف مطبعهسی». اورنبورغ

Типо-лит. Т-ва Каримовъ, Хусаиновъ и К°. Оренбургъ.